ISSN P: 2518-5039
ISSN E: 3007-6110

تحقیقی مجلّہ

پرکھ

چھماہی

لاہور

مسلسل شمارہ نمبر 17

شعبہ پنجابی
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
2024

ISSN P: 2518-5039, ISSN E: 3007-6110

سرپرست اعلیٰ: پروفیسر ڈاکٹر شگفتہ ناز، وائس چانسلر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
مدیر: پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ
نائب مدیر: مس انیلا سرور (پی ایچ۔ڈی ریسرچ سکالر)

مجلس ادارت:
ایڈیٹوریل بورڈ:
ڈاکٹر فلیحہ ظاہرہ کاظمی (ڈین فیکلٹی آف اورینٹل لرننگ)، ڈاکٹر قراۃ العین (LCWU)، ڈاکٹر ریحانہ کوثر (صدر شعبہ اُردو)، ڈاکٹر انجم طاہرہ (شعبہ فارسی) ڈاکٹر نسرین مختار (ایسوسی ایٹ پروفیسر ریٹائرڈ LCWU)، ڈاکٹر عابدہ حسن (ریٹائرڈ اسسٹنٹ پروفیسر LCWU)

مجلس مشاورت:
ایڈوائزری بورڈ:
پروفیسر ڈاکٹر دلشاد ٹوانہ (ریٹائرڈ پروفیسر اپوا کالج لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن (چیئر پرسن پنجابی پنجاب یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹہ (چیئر پرسن جی سی یو لاہور)، مس بینش فاطمہ ساہی (ڈائریکٹر پلاک)، ڈاکٹر نوید شہزاد (پروفیسر پنجابی پنجاب یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد (دیال سنگھ کالج لاہور)، ڈاکٹر محمد منیر (چیئر پرسن سرگودھا یونیورسٹی)، پروین ملک (چیئر پرسن پنجابی ادبی بورڈ)، ڈاکٹر جسوندر سنگھ (ریٹائرڈ پروفیسر پٹیالہ یونیورسٹی انڈیا)، پروفیسر ڈاکٹر دھنونت کور (پروفیسر پٹیالہ یونیورسٹی انڈیا)، عجائب سنگھ چٹھہ (چیئر مین انٹرنیشنل پنجابی کانفرنس کینیڈا)، ڈاکٹر مرغوب حسین طاہر (پروفیسر اوساکا یونیورسٹی جاپان)، ڈاکٹر محمد ادریس (صدر شعبہ پنجابی پٹیالہ یونیورسٹی انڈیا)

پتہ: شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور۔
فون نمبر: , 042-99203806-297, +92-334-4050347
email: parakhjournal@gmail.com
website: www.parakhlcwu.pk

شمارے دا مُل: -/500 روپے پاکستانی، بیرون ملک 10 امریکی ڈالر

نوٹ: پارکھ وچ چھپن والے مقالیاں بارے مقالہ نگاراں دی رائے نال ادارہ پارکھ دا متفق ہونا ضروری نہیں۔

پارکھ

جلد9 جنوری۔جون2024ء شمارہ نمبر1

مسلسل شمارہ نمبر17

چیف پیٹرن

پروفیسر ڈاکٹر شگفتہ ناز

مدیر

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

2024ء

مقالہ نگاراں لئی

1- تحقیقی مجلّہ پارکھ وچ اجیہے تحقیقی مقالے چھاپے جاندے نیں جیہڑے پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دی ترقی دا سبب بن سکن۔ ایس لئی ضروری اے کہ مقالہ نگار حضرات پارکھ دے تحقیقی مزاج نوں سامنے رکھن۔

2- کسے وی مقالے وچ پیش کیتی جان والی رائے مقالہ نگار دی ذاتی رائے سمجھی جائے گی۔ ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔

3- مقالہ نگار جیہڑی لکھت پارکھ وچ چھپن لئی بھجوان، اوہ کسے ہور رسالے یا اخبار نوں نہ گھلن۔

4- مقالہ نگار مقالے دے نال مقالے دا Abstract (تلخیص) جیہڑا 300 سولفظاں توں ودھ نہ ہووے تے انگریزی زبان وچ ہووے ضرور گھلن۔ Abstract نہ گھلن دی صورت وچ مقالہ چھپت وچ رلت نہیں کر سکے گا۔

5- پارکھ وچ چھاپن توں پہلے ہر مقالے بارے گھٹوگھٹ دو ماہراں (اک بیرون ملک تے اک پاکستان وچوں) دی لکھتی رائے (Blind Review) لئی جاندی اے تے ایسے رائے دی روشنی وچ مقالے پارکھ وچ شامل کیتے جاندے نیں۔

6- مقالہ نگار حضرات مقالہ کمپوز کر کے پوری احتیاط نال پروف ریڈنگ کرن توں بعد سی ڈی سمیت بھجوان۔

7- مقالہ مناسب خط وچ کمپوز کیتا جاوے تے اصلاح/کانٹ چھانٹ لئی آسے پاسے تے فُٹ نوٹ لئی مناسب تھاں چھڈی جائے۔

8- مقالہ تواتر نال لکھیا جائے تے سارے حوالے APA یا MLA سٹائل نال دتے جان۔

9- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دتے جان۔ مثلاً:

لکھاری داناں، کتاب داناں، مقام اشاعت، سن اشاعت، صفحہ نمبر

10- ہر قسم دی خط کتابت تھلے دتے ہوئے پتے اُتے کیتی جاوے۔

مجلّہ پارکھ۔ شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

E-mail: parakhjournal@gmail.com

Ph: +92-334-4050347

بسم الله الرحمن الرحيم

رب زدنی علماء

اے میرے رب میرے علم وچ وادھا کر

فہرست

1	سیالکوٹ دیاں شاعر تیویاں	ڈاکٹر اکبر علی غازی، واسفہ مقدس	13
2	ڈاکٹر انعام الحق جاوید دا مزاحیہ شعری مجموعہ ''ککر تھلے دُھپ'' وچ معاشرتی مسائل دی نشاندہی	زینب ربانی	31
3	ڈاکٹر نوید شہزاد ''احساس دی ہوک''	کرن شجاع، ڈاکٹر ثمینہ بتول	39
4	پنجاب، پنجابی تے لسانی رابطے	ڈاکٹر احمد شہزاد، ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان	49
5	چن عربوں چڑھیا	ڈاکٹر دلشاد رسول کسانہ	63

اداریہ

قارئین کرام!

چھماہی پارکھ رب دی مہر نال 8 ورہے پورے کر بیٹھا اے۔ بین الاقوامی معیار تے پورا اترن لئی ساریاں کوششاں جاری نیں۔ رب دے کرم نال چھیتی Y کیٹگری دی لانگھ وی پٹ لتی جائے گی تے جرنل X تیک اپڑ جائے گا۔ جرنل وچ کل 5 مقالے شامل نیں جیہڑے سارے شاہ مکھی لپی وچ نیں۔ چڑھدے پنجاب ولوں اے پہلا مقالہ ڈاکٹر اکبر علی غازی تے واسفہ مقدس دا سانجھا مقالہ اے جہدا عنوان ''سیالکوٹ دیاں شاعر تیویاں'' اے جیہدے وچ سیالکوٹ دیاں زنانی شاعرہ اتے بھرویں جانکاری دتی اے۔ دوجا مقالہ زینب ربانی دا اے جہدا عنوان ''ڈاکٹر انعام الحق جاوید دا مزاحیہ شعری مجموعہ ککر تھلے دُھپ وچ معاشرتی مسائل دی نشاندہی'' اے۔ تیجا مقالہ کرن شجاع تے ڈاکٹر ثمینہ بتول دا سانجھا مقالہ اے جہدا عنوان ''ڈاکٹر نوید شہزاد احساس دی ہوک'' اے۔ چوتھا مقالہ ڈاکٹر احمد شہزاد تے ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان دا سانجھا مقالہ اے جہدا عنوان ''پنجاب، پنجابی تے لسانی رابطے'' اے ایہدے وچ پنجاب دے لوکاں دی پنجابی زبان نال رشتہ دی اہمیت نوں اجاگر کیتا اے۔ پنجواں مقالہ ڈاکٹر دلشاد رسول کسانہ دا اے جہدا عنوان ''چن عربوں چڑھیا'' اے ایہدے وچ حضور اکرم ﷺ دی سیرت بارے بھرویں جانکاری پیش کیتی اے۔ ایہناں اڈواڈ جدید لہیہاں تے مبنی مقالیاں دا گلدستہ پنجاب دی کھوج بھال کرن والیاں دی ادبی تسکین تے تشفی دا کارن ہوئے گا تے ایہدی خوشبو آون والیاں ادبی نسلاں واسطے تحقیق دیاں راہواں سدھیاں کرے گی۔ رب ایہدی واشنا وچ ڈھیر وادھا کرے۔

مدیر پارکھ
پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ
شعبہ پنجابی
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

Parakh
Research Journal Deptt. of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore (Pakistan)
Vol: 9, Jan.-June 2024

پارکھ
تحقیقی مجلّہ شعبہ پنجابی زبان وادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔جون 2024ء، مسلسل شمارہ 17

☆ ڈاکٹر اکبر علی غازی، واسفہ مقدس

PUNJABI WOMEN POETS OF SIALKOT

سیالکوٹ دیاں شاعر تیویاں

Abstract

Sialkot is a fertile region in terms of knowledge and literature. There was a time when people from the subcontinent Pakistan and India as well as the Iran and Afghanistan used to come here to acquire knowledge in center of the knowledge of this region. This knowledge thrust was not limited. Women were side by side at forefront for the promotion of language and literature. In this research article, Punjabi poetesses of Sialkot district have been made the subject and the role of women in the cultivation of Punjabi literature in Sialkot has been reviewed. In this research article, Hazika Fatima Arifa, Zarina Zamurd Malik, Kehkshan Malik, Prof. Afzal Tauseef, Nasira Sultana Bhatti, Shaista Habib, Bibi Hafeez Sultana, Noreen Bano, Ghuncha Jafari, Rifat, Zahida Siddiqui, Obaida Syyeda, Nasreen

☆ صدر شعبہ پنجابی، گورنمنٹ گریجوایٹ کالج ڈسکہ ضلع سیالکوٹ
☆ سکالر، ایم ایس اپردو، یونیورسٹی آف سیالکوٹ، سیالکوٹ

CC BY NC

Bhatti, Rukhsana Noor , Fozia Naqvi, Sofia Sanam, Shakeela Jabeen, Fareeha Bajwa, Hafiza Shabana Kousar, Kanwal Minhas Pasroori, Khalida Khanam and Rasool Begum Ismat were introduced and sample of rhymes were presented. Names were registered by date of birth. The date of birth of two poetes could not be accessed, so their names have been added at the end in alphabetical order.

Keywords: **Sialkot, Female, Poets, Sub-continent, Knowledge**

سیالکوٹ تاریخی وَستی اے جہدے وچ علم تے ادب دے دریا ہر دور وچ وگدے رہے۔ اک داذکر رِگ وید وچ وی موجود اے جدکہ عربی، فارسی تے اردو دے شاعراں تے عالماں ایس دھرتی تے علم دے موتی ونڈے۔ عربی، فارسی، انگریزی تے اردو توں ترجمے وی دھرتی دے عالماں، ادیباں تے شاعراں کیتے جدکہ پنجابی ادب دی سیوا وچ دھرتی دا حصہ کسے ہور ضلعے توں گھٹ نئیں۔ پنجابی ادب دی روایت نوں محفوظ کرن لئی سیالکوٹ دے ساڈھے چار سو شاعراں دا تذکرہ آخری مرحلیاں وچ اے جہدے وچ حافظ برخوردار رانجھا تے مولانا محمد شریف کوٹلوی ورگے عالم، فاضل شاعر شامل نیں۔ پہلی واری ڈاکٹر علامہ محمد اقبال ورگے اچ کوٹی اردو، فارسی شاعر، ادیب، مفکر تے فلسفی دیاں دو نظماں تے اک بجھارت لبھ کے شامل کیتی گئی۔ سیالکوٹ وچ جنے علم تے ادب دے کھڈاری نئیں سگوں دھیاں، بھیناں تے جنیاں وی کسے نالوں پچھے نئیں۔ تیویاں دی پنجابی شاعری دی بھال وچ مینوں آس سی جے درجن کو شاعرات تک رسائی مل گئی۔ سیالکوٹ دیاں رہن والیاں 21 تیویاں دا تعارف اے۔ جمن ورہے دی ترتیب رکھی گئی اے جدکہ دو شاعراں دا جمن ور ہا لبھن وچ اجے کامیابی نئیں ہوئی اوہناں دے ناں الف بائی ترتیب نال آخر اُتے درج کر دتے گئے نیں۔ تحقیقی مضمون وچ حاذقہ فاطمہ عارفہ، ذرینہ زمرد ملک، کہکشاں ملک، پروفیسر افضل توصیف، ناصرہ سلطانہ بھٹی، شائستہ حبیب، بی بی حفیظ سلطانہ، نورین بانو، غنچہ جعفری، رفعت، زاہدہ صدیقی، عبیدہ سید، نسرین

بھٹی، رخسانہ نور، فوزیہ نقوی، صوفیہ صنم، شکیلہ جبیں، فریحہ باجوہ، حافظہ شبانہ کوثر، کنول منہاس پسروری، خالدہ خانم تے رسول بیگم عصمت دا تعارف تے نمونہ کلام اے۔

حاذقہ فاطمہ عارفہ جولائی 1869ء وچ جمیاں۔ مشہور اہل حدیث عالم دین محمد ابراہیم سیالکوٹی دی دوجی بیوی سن۔ سیالکوٹ دے محلّہ میانہ پورہ وچ رہائش سی۔ یونانی طب دا امتحان حکیم حاذق پاس کیتا جس پاروں حاذقہ ناں دا حصہ بن گیا۔ حاذقہ ہوراں شاعری دا ڈھچکلی صدی دے تیجے دھاکے توں بنھیا۔ علاقے وچ ''نہ ملن ورتن'' دی تحریک زوراں تے سی۔ حاذقہ ہوراں ''قومی چرخہ'' دے ناں نال قصہ چھاپیا جہدے نال تحریک ہور زور پھڑ گئی۔ سیالکوٹ دے ڈپٹی کمشنر نے قصہ بین کر دتا تے حاذقہ ہوراں اُتے مقدمہ چلا دتا۔ عیسائی مشنریاں قصے دا اثر قبولیا تے کجھ لوکاں نوں شاعرہ کول گھل کے منہ منگیا معاوضہ دین داوعدہ کیتا آکھیا پئی حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے جمن بارے کجھ لکھ دیو پر اوہناں انکار کر دتا۔ اوہناں دیاں کتاباں دی تفصیل (1) قومی چرخہ، (2) گلزار معرفت، (3) مہیں (مجھ) نامہ، (4) تحفتہ المجاہدین، (5) قصہ شیخ فضل الٰہی، (6) جام عرفان، (7) نین نامہ، (8) جھوک، (9) داستان غم، (10) زلف النبی، (11) عساکرِ احرار دی سرخ وردی نیں۔ (1) جولائی 1929ء وچ سیالکوٹ توں گلزارِ معرفت تے 1933ء وچ مہیں (مجھ) نامہ ایس توں اڈ باقی ساریاں کتاباں سیالکوٹ توں ای چھاپے چڑھیاں۔ 28 صفحیاں دی کتاب داستانِ غم 18x22 سائز دی اے۔ ایہ قصہ شاعرہ نے اپنے خاوند دی موت اُتے لکھیا۔ قصے دے شروع وچ عاشق خدا، عاشق رسول، سسی پنوں، سوہنی مہینوال تے ہیر رانجھا دیاں مثالاں دے کے اپنے خاوند دی موت دے غم نوں بیان دی کوشش کیتی گئی۔ کلام وچ مذہبی تے خاص کر اپنے مسلک دا پرچار کیتا۔ دنیا دی بے ثباتی دی گل کیتی تے چنگے عملاں دی ترغیب دتی۔ پیر وارث شاہ تے میاں محمد بخش ہوراں دیاں بحراں ڈھیر ورتیاں نیں۔ مثنوی رنگ وچ لکھی نظم وچ لکھدیاں نیں:

نہ رومی نہ سعدی رہیا نہ ای سعد فرنگی
نہ دبدبے اوہ زنگیاں دے نہ رہے سپاہی زنگی
نہ فردوسی خسرو شاعر نہ اوہ رہیا نظامی
نہ جامی نہ لکھ وکھایا سوہنا تحفہ جامی

رخصت ہو گیا اوہ وی عاشق ولی اللہ منصوری

جس دے عشق دی دنیا دے وچ بہت ہوئی مشہوری (2)

ذرنہ زمرد ملک خواجہ رحمت اللہ ملک ہوراں دے گھر 20 فروری 1934ء نوں سیالکوٹ وچ جمیاں۔ خواجہ صاحب تاجر سن۔ ویاہ مشہور شاعر تے ادیب پروفیسر زمرد ملک نال ہویا تے ایہہ ذرینہ زمرد ملک بن گئیاں۔ ملک ہوری جوانی وچ ای دل دادورہ پین کارن اللہ نوں پیارے ہو گئے تے گھر والی نوں شاعرہ بنا گئے۔ ایہناں سب توں پہلی نظم ملک ہوراں دی جدائی توں پندرہ دن بعد لکھی جیہڑی ''کونج'' وچ چھپی۔ رسمی تعلیم تے ایف اے تک سی پر ساری عمر سکولے پڑھا کے دھی تے پُتر دا پیٹ پالیا۔ پیپل پارٹی دے جھنڈے ہیٹھ سیاست وی کیتی تے ضلع سیالکوٹ دیاں ضلعی صدروی رہیاں بعد وچ سیاست توں اوازار ہو گئیاں۔ وارڈ نمبر 2 سیالکوٹ چھاؤنی وچ رہائش سی۔ پنجابی وچ نثری نظم لکھی جہدے وچ زنانیاں دے حق دی گل کیتی تے سماجی کوہج نوں مکان دا چارا کیتا۔ غلام مصطفیٰ بسمل ہوراں ایہناں دے ناں اگے ''احساس دی کلی'' لکھیا۔ کہکشاں ملک 8 جنوری 1934ء نوں سیالکوٹ شہر دے محلے میانہ پورہ وچ جمیاں۔ ابا جی داناں ملک محمد فیض عالم سی:

> ''امی جی ہوری سیالکوٹ دے جید عالم دین مولوی احمد دین پال ہوراں دی دھی سن۔ ایہناں دا ویاہ اردو تے پنجابی دے ادیب منصور قیصر نال ہویا''۔(3)

کہکشاں ہوراں دا بچپن نانکے گھر دی مذہبی فضا وچ لنگھیا۔ ملک ہوری ریاست جموں کشمیر دے سرکاری ملازم سن۔ ایس لئی پڑھائی لکھائی تے تربیت اوتھے ہوئی۔ دو واری سکول وچ اگلی جماعت وچ چھڑپا ماریا ایس لئی دو سال پہلاں کر لئی۔ 48-1947 وچ پاکستان نال الحاق لئی جدوں کشمیریاں تحریک چلائی تے جواب وچ حکومتی سرپرستی ہیٹھ ڈوگرہ فوجاں قتل عام شروع کر دتا۔ کہکشاں ہوراں دا تعلیمی سلسلہ رک گیا۔ خاندان نے 1948 دے اخیر وچ ہجرت کیتی تے نانکے شہر آن ڈیرے لائے۔ ایف اے سیالکوٹوں تے بی اے، بی ایڈ لاہوروں کیتا۔ 1964 وچ تدریسی سلسلے دے نال ایم اے اردو کیتا۔ ستویں اٹھویں جماعت وچ کہانیاں لکھن دا شوق سی۔ پہلے اردو وچ لکھیاں 1962ء وچ پہلی کہانی ''کُتا'' پنجابی وچ لکھی۔ اینی مانتا ملی پئی اردو تے انگریزی وچ ترجمہ وی چھپیا۔ چڑیاں دی

موت دیاں کہانیاں وانگ شاعری وچ وی معاشرتی نا انصافیاں تے سماجی برائیاں دی نندیا اے۔علامتاں تے استعاریاں نوں ورت کے کہکشاں ملک ہوراں اپنی اصلاح دا پہلو سامنے لیاندا۔ملازمت دا سلسلہ اسلام آباد وچ سی رہائش ۳۲سی فیض آباد، راولپنڈی وچ دسی گئی اے۔دو کتاباں چھپ چکیاں نیں:

''(1) چڑیاں دی موت، 1981ء (افسانیاں دا مجموعہ) ، (2) چکڑ رنگی مورتی (ناول)''۔(4)

کہکشاں ملک صاحبہ نے اردو تے پنجابی وچ شاعری وی کیتی۔کہانیاں دا مجموعہ تے ناول چھپ چکے نیں پر شاعری سامنے نئیں آئی۔نظم ''واجاں'' لکھی۔افضل توصیف 18 مئی 1936ءنوں اپنے نانکے پنڈ کوم ضلع لدھیانہ انڈیا وچ جمیاں اوہ جس پنڈ دی دھی نیں اوہ اوہناں دا دادکا پنڈ ''سمبلی'' ضلع ہوشیار پور بھارت اے۔ابا جی داناں مہدی خاں تے اماں جی داناں زبیدہ بی بی سی۔اوہناں اپنی ماں دی چیچیری تے مسیری بھین ''کاکی'' کول نانکے گھر پرورش پائی۔پنجویں تک پڑھائی ماں تے پیو کولوں کیتی۔گورنمنٹ گرلز سکول کوئٹہ توں میٹرک تے گورنمنٹ گرلز کالج کوئٹہ توں بی اے تک پڑھیا۔گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے انگریزی کیتا۔ایم اے اردو پرائیویٹ کیتا۔ہوم اکنامکس کالج وچ تھوڑا چر پڑھایا فیر کالج آف ایجوکیشن وچ پڑھان لگیاں تے ریٹائر وی اوتھوں ای ہوئیاں۔افضل توصیف اردو تے پنجابی وچ لکھدیاں سن۔اوہناں دیاں کتاباں دے ناں نیں:

''(1) درد کی دہلیز، (2) ہاری رپورٹ سے آخری فیصلے تک، (3) غلام ہو نہ جائے مشرق، (4) الیکشن جمہوریت لاء، (5) سوویت یونین کی آخری آواز، (6) شہر کے آنسو، (7) یہ غلام جمہوریت ہے، (8) کڑوا سچ، (9) گزرے تھے ہم جہاں سے، (10) لاوارث، زمیں پر لوٹ آنے کا دن، (11) دیکھی تیری دنیا، (12) لیبیا سازش کیس، (13) ٹاہلی میرے بچڑے، (14) ہتھ نہ لا کسنبھڑے، (15) پنجواں گھنٹا، (16) من دیاں وستیاں، (17) امن ویلے ملاں گے، (18) کہدا ناں پنجاب، (19) ویلے دے پچھے پچھے''۔(5)

افضل توصیف دیاں پہلیاں باراں کتاباں اردو وچ تے باقی پنجابی وچ نیں۔ کتاباں وچ مصنفہ دیاں کہانیاں، مضمون، سفرنامے، کالم تے شاعری شامل اے۔ ونڈ ویلے دیاں اوکھیائیاں خاص موضوع نیں جدکہ ونڈ توں بعد دے موضوع وی ملدے نیں۔ اوہناں دو جیاں زباناں دی شاعری نوں پنجابی وچ ترجمایا۔ ساہت 1996 وچ افضل توصیف ہوراں دے چار ترجمے شامل نیں۔ اک نمبر اُتے بریخت، دوجے تے بوہان فوس، تیجے تے چوتھے نمبر اُتے گنتھر میولر دیاں دو نظماں دی جرمن شاعری توں کیتے ترجمے شامل نیں۔ گنتھر مولن دا ترجمہ ''جیون لکھت'' پیش اے:

سال بیت رہے نیں
جِندڑی نمانی اَپنا ناول
پُورا نہیں لکھ سکدی (6)

اصل ناں سلطانہ، تخلص ناصرہ تے قلمی ناں ناصرہ سلطانہ بھٹی اے۔ 5 اپریل 1946ء نوں نذیر احمد بھٹی ہوراں دے گھر تلونڈی عنایت خاں کلاسوالہ روڈ پسرور وچ جمے۔ مڈل تک پڑھائی نوشہرہ ککے زئیاں دے گورنمنٹ گرلز سکول توں حاصل کیتی تے میٹرک گورنمنٹ گرلز سکول پسرور توں پاس کیتا۔ ایف اے، بی اے تے جے وی کیتا ہویا سی۔(7) بی اے تک پڑھائی کیتی تے محکمہ تعلیم وچ بھرتی ہو گئیاں۔ 2006ء وچ ریٹائر ہوئیاں تے 15 فروری 2011ء نوں اللہ نوں پیاریاں ہو گئیاں۔ ایہناں پیپلز پارٹی دے جھنڈے تھلے عملی سیاست وچ وی حصہ لیا۔ لیڈیز ونگ تحصیل پسرور دی صدارت اوہناں کول رہی تے اعلیٰ کارکردگی لئی اوہناں نوں پارٹی ولوں گولڈ میڈل دتا گیا۔ عاصم صہبائی نوں اپنا استاد من دیاں سن اردو تے پنجابی وچ شاعری کر دیاں سن۔ غزلاں، نظماں تے گیت لکھدیاں سن۔ اوہناں دا کلام راہگذر، صدائے عام وچ چھپ دار ہندا سی۔ اوہناں دا گھر محلّہ جناح گیٹ توں باہر وار بابا جی شاہ دیوان قبرستان روڈ اُتے سی اوہناں نوں محلے دے قبرستان وچ دفن کیتا گیا۔ اوہناں دے پنجابی کلام دا نمونہ:

مینوں ونگاں توں چڑھا دے ست رنگیاں
اج پہلی واری تیرے کولوں منگیاں

کاہنوں دِل ترساؤناں ایں

ایویں لارے کاہنوں لاؤناں ایں (8)

8 نومبر 1946ءنوں محلّہ پورن نگر سیالکوٹ وچ حبیب کیلوی (1910 توں 1991ء) دے گھر جمیاں۔ امین خیال موجب اوہناں ''18 دسمبر 1948ءنوں جموں (مقبوضہ کشمیر) وچ اکھ کھولی)۔ حبیب کیلوی ''کشمیر میں اردو'' ورگی کتاب دے مصنف سن۔ اوہناں دے گھر والے فخر زمان سیاستدان توں وکھ شاعر تے ادیب وی نیں۔ اوہناں پنجابی زبان لئی بھرواں کم کیتا تے اکادمی ادبیات پاکستان دے سربراہ وی رہے۔ محترمہ نے اردو وچ ایم اے کیتا ہویا سی۔ ریڈیو پاکستان لاہور وچ سینئر پروڈیوسر تے نیوز ریڈر دے طور تے کم وی کردیاں رئیاں۔ 10 جون 2004ءنوں چلاؤنا کر گئیاں تے ماڈل ٹاؤن لاہور وچ دفن نیں۔ دو کتاباں دی دس پیندی اے۔ ''سورج پہ دستک'' 1980ء، (اردو شاعری)، ''میں، کپاہ تے چانن'' 2002ء (نثر) (پنجابی شاعری)۔ شاعرہ تے ادیبہ شائستہ حبیب دی ''میں، کپاہ تے چانن'' بزم فقیر پاکستان لاہور نے 2002ء وچ شائع کیتی۔ پنجابی شاعری اے جہدے وچ 57 نظماں نیں تے ایہدے 88 صفحے نیں۔

بی بی حفیظ سلطانہ کھکھ پور، دریا پور تحصیل پسرور ضلع سیالکوٹ وچ جمیاں۔ 65 سال دی عمر وچ 2 جون 2011ءنوں جمعے دیہاڑ چلاؤنا کر گئیاں تے قبرستان گجا پیر روڈ، تاجپورہ لاہور کینٹ وچ دفن ہوئیاں۔ پنج پُتر تے تن دھیاں نیں۔ ظاہری تعلیم تے نہ ہون دے برابر سی پر باطنی علم نال مالا مال سن۔ ساری ساری رات اللہ دی یاد وچ کرلاندیاں تے روندیاں رہندیاں۔ محمد اشرف جٹ ہوراں نال ویاہ ہویا تے لاہور آ گئیاں۔ نکی عمرے خدا ترسی تے نبی کریم ﷺ دے عشق دا بوٹا دل وچ پنگر پیا۔ سلطان باہوؒ دے دربار اُتے حاضر ہو کے بیعت ہوئیاں۔ ساریاں کتاباں دھی گلشن سلطانہ ہوراں مرتب کیتیاں تے چھپوائیاں۔ گلشن سلطانہ توں وکھ غزالہ ناز تے گلناز گل وی شاعری کردیاں نیں۔ پہلیاں دونواں دھیاں دا کلام بی بی صاحبہ دی کتاب ''کلیات حفیظ سلطانہ'' وچ موجود اے جدکہ گلناز گل ہوراں دا وکھرا اردو شعری مجموعہ ''آنکھوں سے دل تک'' چھپ چکے نیں۔ حفیظ تخلص ورتدیاں سن اک تھاں اُتے نازوی ورتیا جہدے توں شک گزردا اے کہ اوہ نعت کتے اوہناں دی دھی گلناز دی نہ ہووے۔ حفیظ سلطانہ دیاں جنیاں کتاباں دی دس پئی اے اوہ (1) یاداں حضورؐ دیاں، (2) زُلفاں نبیؐ دیاں، (3) رحمت دا دریا، (4) رحمتاں دے

پھُل ،(5) کلیاتِ حفیظ سلطانہ نیں۔ساری حیاتی مدینے والے دی بارگاہ وچ حاضری دی خواہش وچ گزار چھڈی۔ خواہش،طلب،حسرت تے سدھر نے اوہناں نوں لکھن لکھان ول موڑیا نعت تے صوفیانہ موضوع اُتے لکھن دا سلسلہ شروع کیتا۔''رحمتاں دے پھُل'' دے دیباچے وچوں اوہناں دیاں دو جیاں کتاباں دے ناں لکھے۔ایس مجموعے نوں زبیر بکس الکریم مارکیٹ اردو بازار لاہور والیاں نے 2016ء وچ شائع کیتا۔ایہدے 208 صفحے نیں جلد کارڈ والی اے۔ساریاں کتاباں دے سرورق اُتے روضہ پاک دی فوٹو بنی اے۔اِکورنگ تے ڈھنگ دے سرورق والیاں چار کتاباں دے فوٹو ایہدے پچھلے مکھ پنے اُتے نیں۔کتاب وچ نڑنویں عنواناں ہیٹھ لکھیاں نعتاں،درویشانہ کلام تے دیباچے شامل نیں۔پہلیاں چار کتاباں نعت تے سیرت رجھوں جُڑیاں نیں۔اک نعت وچ لکھدے نیں:

حفیظ سارا زمانہ جان دا اے
کوئی عاشق قدر پچھان دا اے
ناں اللہ محمد اِکو اے
دنیا نوں لگ دے دو سجناں (9)

اصلی ناں غلام صغریٰ اے۔سیالکوٹ وچ محمد حسین جعفری دے گھر 1947ء وچ جمیاں۔اٹھ جماعتاں پڑھیاں۔بعد وچ کلر آبادی حافظ آباد روڈ گوجرانوالہ جا وسیاں۔تنویر خیال ہوراں کولوں اصلاح لیندیاں سن۔ دوہڑھے، چومصرعے تے گیت لکھے رنگ روایتی تے زبان سادہ ورتی۔6 ستمبر 1952ء نوں سیالکوٹ وچ سید سلطان اصغر جعفری دے گھر جمیاں۔دادی ہوراں ناں سیدہ غنچہ اصغر جعفری ناں رکھیا کالج وچ ناں سُنگڑ کے غنچہ جعفری ہوگیا۔شعر شاعری کرن لگیاں تے پنجابی وچ جھلی تے اردو وچ سحر تخلص ورتیا۔بعد وچ غنچہ ای ورتن لگیاں۔صحافت وچ ایم اے کرن توں بعد بی ایڈ تے ایل ایل بی کیتا۔پڑھن پڑھان دا کم کردیاں رہیاں۔دریا آباد کراچی وچ رہن لگیاں 2003ء توں بعد دی تحقیق موجب امریکہ چلیاں گئیاں۔افسانہ،مضمون،فیچر،انٹرویو نگاری دے نال نال اردو، پنجابی وچ،نظم،غزل تے گیت لکھدیاں۔شاعری وچ تنے تخلص ورتے ملدے نیں:

تیریاں جھڑکاں کھا کے وی میں فیر ملن آ جانی آں
توں وی سوچ دا ہوویں گا میں جھلی آں دیوانی آں (10)

پنجابی ادب نوں ''اک اوپری کُڑی'' ورگا نثری پراگا دان کرن والی ناول نگار تے افسانہ نگار رفعت دا تعلق ڈسکہ نال سی۔ اوہناں اسلامیہ گرلز سکول ڈسکہ توں مڈل، گورنمنٹ ہائی سکول توں میٹرک پاس کیتا تے باقی تعلیم لاہور حاصل کیتی۔ کشمیری خاندان توں سن۔ 1972ء وچ جدوں ویاہ ہویا تے اوہناں لاہور ڈیرے لائے۔ اوہناں دے پوترے تریاں لاہور وچ ای زندگی دیاں بہاراں مان رہے نیں۔ اوہ معروف صحافی تے کالم نگار عبدالقادر حسن دی گھر والی نیں۔ پروفیسر عبدالبشیر آذری اوہناں دے چاچا جی سن جنھاں ڈسکہ وچ گورنمنٹ ڈگری کالج بنان تے علم دی شمع روشن رکھن وچ بھرواں حصہ پایا۔ پرنسپلاں والے پھٹے اُتے اوہناں داناں سب توں اُتے بانی پرنسپل دے طور تے لکھیا اے۔ اوہناں دے تن بھتیجے امریکہ سن تے گورنمنٹ ہائی سکول ڈسکہ دے بورڈ وچوں اول آن والے پڑھیاراں نوں اک لکھ روپیہ انعام دین دا آہر کردے سن۔

رفعت ہوراں ڈسکہ وچ رہ کے ای اردو، پنجابی وچ افسانہ نگاری شروع کیتی۔ فیر ایہناں ''نوائے وقت'' توں باقاعدہ صحافتی حیاتی دا ماڈھ رکھیا۔ دو ناول ''آنگن ہوا پردیس'' تے ''نجو دیدی'' ہجرت تے اوہدے بعد دے مسئلیاں بارے نیں۔ اوہناں ''بیوی بننا ایک فن'' تے ''یورالوجی وارڈ'' ورگے ناول وی لکھے۔ اوہناں دیاں کتاباں اک اوپری کڑی، بتی والا چوک، ویڑھے وچ پردیس تے ہسپتال دا ذکر پنجابی کتابیات وچ کیتا گیا اے۔ افسانیاں دا مجموعہ ''اک اوپڑی کُڑی'' پنجابی افسانہ نگاری وچ اُچیچا وادھا اے جنھوں کئی یونیورسٹیاں نصاب وچ شامل کیتا۔ مجموعے دا ترجمہ ہندی، روسی تے چینی زبان وچ وی ہو چکیا اے۔ التھا گُرمکھی وچ کیتا گیا اے تے ایہنوں انڑیا وچ بڑی اچیچتا دتی گئی اے۔ رفعت ہوراں دی اک پنجابی نظم ''الہڑ بلہڑ'' کجھ انج اے:

دادی ماں مینوں لوری دیندی سی
الہڑ بلہڑ باوے دا، باوا کنک لیاوے گا (11)

اصل ناں زاہدہ پروین تے قلمی ناں زاہدہ صدیقی اے۔ 28 جون 1853ء نوں برہان پور تحصیل پسرور وچ جمیاں۔ صحافت وچ ایم اے کیتا تے صحافت نال ای رشتہ جوڑ لیا۔ سیاسیات وچ ایم اے کیتا۔ ادیب، شاعر، صحافی تے مدیر ماہنامہ ''تحریریں'' لاہور حفیظ صدیقی ہوراں دی بھین نیں۔ اردو تے پنجابی وچ شعروی آکھدیاں نیں تے نثروی لکھدیاں نیں۔ اوہناں دیاں دو کتاباں دا ذکر پنجابی کتابیات وچ کیتا گیا اے باقی کتاباں (1) جاگتی آنکھوں کا

خواب،(اردو)، (2)سچ کا زہر،(اردو)، (3)سفینہ اور سمندر(اردو)، (4)دعاؤں کا سائبان،(اردو)، (5)ماں،میری ماں،(پنجابی)،(6)زندہ آنکھیں،(اردو)،(7) لطیف نظمیں،(اردو)،(8)اے وطن،اے وطن (اردو)،(9)پنکھڑیاں،(پنجابی)،(10)سویرے دی تاہنگھ،(پنجابی)نیں۔

عبیدہ سید ہوریں 17اپریل 1954ءنوں سید مروّت حسین دے گھر سیالکوٹ وچ پیدا ہوئیاں۔ایم اے فلسفے دے نال بی ایڈ وی کیتا۔کتے کتے اپناناں عبیدہ اعظم وی لکھدیاں نیں۔امریکہ وچ کمپیوٹر ٹریننگ گائیڈ دے طور تے خدمت کردیاں رئیاں۔اج کل براڈ کاسٹنگ دے شعبے وچ ایف ایم اک سواک وچ ڈپٹی کنٹرولر نیں۔ریڈیو،ٹی وی تے سٹیج دیاں فنکارہ نیں۔ہدایتکاری وی کردیاں رہیاں۔اردو تے پنجابی دیاں شاعرہ تے ادیبہ نیں۔ہن تک اوہناں دیاں کتاباں (1)انتظار ختم ہوا(افسانے)، (2)غالب کا فلسفہ جمال(اردو)، (3)پل گھڑی دے دکھ(پنجابی)،(4)فیر کیہ ہویا(پنجابی)سامنے آئیاں نیں۔کتاباں توں وکھ اردو تے پنجابی شاعری دا سانجھا مجموعہ تے اردو افسانیاں دی کتاب چھپن دی اڈیک وچ نیں۔باقی صنفاں دے نال نال گیت وی لکھدیاں نیں۔اک نظم اے:

آل دوالے تیرے ای چرچے
پیار نگر وچ تیریاں دھماں
جدوں وی مینوں یاد توں آویں
ویکھ کے ہتھ دیاں ریکھاں چماں (12)

13جولائی 1955ءنوں بھوپال والا تحصیل سمبڑیال ضلع سیالکوٹ وچ جمیاں۔ابا جی دا ناں نسیم بھٹی اے۔ایم اے بی ایڈ تعلیم اے تعلیم بالغاں لاہور وچ ڈپٹی ڈائریکٹر لیس سن۔اردو تے پنجابی وچ لکھدیاں نیں۔بالاں لئی کہانیاں وی لکھیاں۔اک پنجابی ناول گنجھل چھپ چکیا اے۔اردو شعری مجموعہ(زرد پتوں کا نوحہ)،پنجابی افسانیاں دا مجموعہ پرچھاویں بولدے نیں تے پنجابی شعری مجموعہ(دکھاں بھرے ہتھ)دی دس پئی اے۔دو جی تے تیجی کتاب دا تذکرہ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں پنجابی کتابیات وچ کیتا اے۔پنجابی وچ آزاد تے نثری نظم توں وکھ گیت لکھنے پسند کردیاں نیں۔

اصل ناں رخسانہ صدیقی تے قلمی ناں رخسانہ نور اے۔محمد صفدر صدیقی دے گھر 17 نومبر 1958ء وچ

سیالکوٹ شہر وچ جنم لیا۔ رخسانہ نور کجھ چر رخسانہ آرزو دے ناں نال وی لکھدیاں رہیاں۔ صحافت وچ ایم اے کرن مگروں سیالکوٹ توں اپنیاں ادبی تے صحافتی سرگرمیاں داڈھ رکھیا۔ مشہور فلمسٹار، ہدایت کار تے لکھاری سید نور نال ویاہے جان توں بعد اپناں ناں رخسانہ آرزو توں رخسانہ نور کرلیا۔ رخسانہ نور مڈھلے کہانی کار نیں اوہ وی فلمی کہانی کار۔ پنجابی دیاں مشہور فلماں مہندی والے ہتھ تے چوڑیاں دی کہانی ایہناں ای لکھی سی۔ ادبی سطح اُتے ایہناں ڈھیر ایوارڈ کمائے۔ گیت ''لائیاں لائیاں میں تیرے نال ڈھولنا'' اُتے ایہناں نوں قومی سطح دا ایوارڈ ملیا۔ اردو شعری مجموعہ ''الہام'' چھپ چکا اے جدکہ پنجابی نظماں تے خاص کر کے گیت واہوا مشہو نیں۔

فوزیہ نقوی ہوری 1960ء وچ پنڈ سیداں والی شرقی تحصیل پسرور وچ سید سلطان علی ہوراں دے گھر جمیاں۔ ایف اے تیکر پڑھائی کیتی۔ گھر دی پڑھائی دے دور وچ شعر لکھن دا ذوق پیدا ہویا۔ اردو تے پنجابی وچ لکھدیاں نیں۔ اردو افسانے تے اردو پنجابی نظماں راہیں اپنی سوچ نوں لفظاں دا بانا پوایا۔ اوہناں بارے ڈاکٹر ظفر مقبول لکھدے نیں:

> ''مسز فوزیہ فوزی 1946ء وچ امرتسر وچ چوہدری سراج الدین ہوراں دے گھر جمیاں۔ سیاسیات وچ ایم اے کیتا ہویا اے۔ اردو تے پنجابی وچ شاعری کردیاں نیں۔ ایکٹو ٹریننگ سنٹر نرسنگ دیاں پرنسپل نیں۔ فوز العظیم مینشن بالمقابل ہائی وے کالونی سیالکوٹ وچ رہ رہیاں نیں۔ ایہناں دا اک شعری مجموعہ ''خود اسیری ترتیب پا چکیا اے کسے ویلے وی چھپ سک دا اے''۔(13)

آزاد نظم ول بہتا دھیان اے۔ نیا محلّہ مظفر آباد، آزاد کشمیر نال تعلق اے۔ اصلی تے قلمی ناں صوفیہ صنم اے۔ 25 دسمبر 1962ء نوں سیالکوٹ شہر وچ عبداللہ ادیب (ع۔ ادیب) دے گھر جمیاں۔ ایم اے اردو تک ایسے شہر وچوں پڑھائی کیتی۔ گورنمنٹ پوسٹ گریجوایٹ کالج فار وومن سیالکوٹ وچ پڑھیا کالج میگزین دیاں طالب علم تے مدیر رہیاں۔ علمی تے ادبی صلاحیتاں اپنے پیو ولوں ورثے وچ ملیاں۔ ع۔ ادیب اک مشہور شاعر تے ادیب سن سگوں ایس توں وکھ سرکڈھویں صحافی سن۔ اوہناں دیاں ماں جی اپنی طرز دیاں شاعرہ سن جیہڑیاں عبدالحمید عدم

ہوراں دیاں کلم کلیاں شاگردہ سن۔

صوفیہ ہوراں اجہے علمی تے ادبی ماحول وچ اکھ کھولی تے سکھیا۔ اعزاز احمد آذر ریزیڈنٹ ڈائریکٹر نیشنل سینٹر سیالکوٹ دی شاگردی وچ ادبی حیاتی دا مڈھ ٹی وی کمپیئر دے طور تے بنھیا۔ ویاہ روزنامہ جنگ دے صحافی بیدار بخت نال ہویا تے اوہ لاہور چلیاں گئیاں۔ پنجابی دے مشہور شاعر صدیق حل ہوری ایہناں دے سوہرے سن۔ سوہرے گھر دے ادبی ماحول نے سونے تے سہاگے دا کم کیتا۔ پنجابی شاعر دے اثر ہیٹھ صوفیہ صنم دا مہاڑ وی پوری طراں پنجابی ول ہو گیا۔ محکمہ اطلاعات وچ افسر سن۔ مصوری دا وی ڈاہڈا شوق سی۔ دو اردو تے اک پنجابی شعری مجموعہ چھپن لئی تیار اے۔ غزل گھٹ لکھدیاں نیں پر آزاد نظم دے حق وچ نئیں۔ نکی بحر دیاں غزلاں اُتے چنگی پکڑ اے۔

شکیلہ جبیں 23 دسمبر 1969ء نوں قریشی احمد دین افضل ولد عبداللہ قریشی ہوراں دے گھر جمیاں۔ اوہناں دی امی جی داناں شرف النساء عرف منور بیگم سی۔ جیہڑیاں صدیقی خاندان وچوں سن۔ اوہ چار بھیناں تے دو بھرا نیں۔ اخلاق احمد قریشی تے اشفاق احمد قریشی چونڈہ وچ ای رہندے نیں۔ شکیلہ جبیں اپنے بھرا اخلاق احمد قریشی دی پنجابی زبان نال محبت تے اوہناں دیاں کتاباں چھاپن وچ حدوں ودھ تعاون دی تعریف کیتی۔ اخلاق احمد قریشی ہوراں ساریاں کتاباں دے چھپوان تے ورتان وچ موہرلا کردار ادا کیتا اے۔ شکیلہ جبیں ہوراں دا اک انٹرویو وصی شاہ ہوراں نے لیا سی تے پی ٹی وی تے چلایا وی سی:

> ''ایس ہاشمی قریشی خاندان دے وڈکے ایراق دے قصبے حسنہ شمشیر جیہڑا کہ ایران دی سرحد نال اے اوتھوں ملتان آئے تے پھیر کشمیر چلے گئے تے اوتھوں نڑنویں کو سال پہلے چونڈہ آن وسے۔ ایہناں گورنمنٹ گرلز ہائیر سکینڈری سکول چونڈہ توں دس پاس کیتیاں، گورنمنٹ پوسٹ گریجوایٹ گرلز کالج سیالکوٹ چوں 1994ء وچ ایم اے انگلش کیتا۔ بی اے کرن تک امتحاناں توں رزلٹ دی اڈیک وچ گذرن والے دناں وچ اک پرائیویٹ سکول وچ پڑھاندیاں وی رہیاں۔ انگلش تے پنجابی وچ لکھدیاں نیں جدوں کہ شاعری پنجابی وچ ای کردیاں نیں۔ 1917ء وچ

مصنفہ دیاں تن کتاباں مشتاق احمد قریشی ہوراں کول ویکھن دا موقع ملیا
سی۔ اوہناں ایس لکھارن دا ذکر بڑے چا نال کیتا سی تے ایہناں دی
لفظالی دی صلاحناوی کیتی سی''۔(14)

شکیلہ جبیں ہوراں دی پہلی کتاب ''بنی اپنی گُرو آپ'' 2015ء وچ ساون پبلی کیشنز لاہور توں چھپی طباعت ابراہیم پبلشرز نے کیتی۔ انتساب شاعرہ نے اپنے بھرا اخلاق احمد قریشی ہوراں دے ناں کیتا۔ فلیپ ڈاکٹر ناہید شاہد تے ڈاکٹر صغریٰ صدف لکھیا۔ ''رب کھیڈاں کھیڈ دا'' 2016ء وچ چھپی جہدا سرورق ریاظ نے ترتیب دتا۔ کتاب دا چڑھاوا ''اَت کالے انھیریاں'' دے ناں کیتا گیا جنھاں دی وِس مصنفہ دیاں حرفاں نوں چڑھ گئی جنھاں لوواں دی کہانی بن کے راتاں نوں لشکا دتا۔ دیباچہ بشریٰ اعجاز ہوراں لکھیا ڈاکٹر محمد اجمل خان نیازی ہوراں بیک فلیپ لکھیا مصنفہ دیاں چھیاٹھ نظماں غزلاں شامل نیں۔ سانجھ پبلی کیشنز لاہور ولوں چھپن والی مجلد کتاب دے آخیر لے صفحے تے شکیلہ جبین دیاں کتاباں دی دس پائی گئی اے۔(1) بنی اپنی گُرو آپ،(2) چھکالا،(3) کرنیں،(4) رب کھیڈاں کھیڈ دا،(5) طوطا پنج رنگیا (سی حرفیاں)، ان چھپیاں کتاباں:(6) اکھیاں دی جوگ،(7) نمک حرام، انگریزی کتاباں:
(8) Be a Light(poems for children)،(9)Offline،(10)Embracing the Soil

فلیپ ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن ہوراں دا لکھیا اے۔ سانجھ لاہور توں 2017ء وچ چھپی مکھ پنا وی ریاظ نے بنایا مصنفہ دیاں نکیاں کہانیاں نیں۔ ''طوطا پنج رنگیا'' وچ شکیلہ جبیں دیاں سی حرفیاں نیں اک نواں رنگ نظر دسدا اے۔ اک تے ایہدی بُنتر وکھری دوجا ایہدا رنگ جدید تے کلاسیکی رنگ وچکارلا رنگ لگ جا پدا اے۔ صوفی سوچ تے صوفی رنگ دیاں علامتاں وی شکیلہ کول نیں کتاب دیاں سی حرفیاں دا اک نمونہ جنھوں کتاب دے صفحے دا حصہ آکھیا جا سکدا اے۔ تقریباً ساریاں ورقیاں اُتے ایہو ڈھنگ اے۔ کتاب سانجھ لاہور نے 2017ء وچ چھاپی مکھ پنا سعید ابراہیم ہوراں ترتیب دتا سی۔ شاعرہ لکھدیاں نیں:

آل اولاد دے پچھے ماپے ہُندے نموجھان
جاء دیندے نیں تاء اجیہا ڈولے دین ایمان
قل پتر پھڑ آپے لکھنا اُنگلی چت سنجھان

ماپیو! کدھرے رہ نہ جائیو ڈاہڈا ہے امتحان (15)

اصل ناں فریحہ حمید باجوہ تے قلمی ناں فریحہ باجوہ اے۔ 31 اگست 1974ء نوں عبدالحمید باجوہ ہوراں دے گھر محلّہ نیکا پورہ سیالکوٹ وچ جمیاں۔ پچھلا پنڈ بھاگووال تے ہُن بلال ٹاؤن سیالکوٹ وچ رہندیاں نیں۔ میٹرک لیڈی انڈرسن سکول توں، ایف ایس سی گورنمنٹ گرلز ڈگری کالج سیالکوٹ توں تے بی اے، ایم اے تے بی ایڈ پنجاب یونیورسٹی توں کیتا ایم ایڈ علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی توں کیتا۔ لیڈز یونیورسٹی لاہور توں 2020ء وچ ایم فل کیتا تے اج کل پی ایچ ڈی کر رئیاں نیں۔ 2020ء وچ اردو شاعری شروع کیتی 2021ء وچ آصف علی علوی ہوراں دے کہن تے پنجابی وچ شاعری وی شروع کر دتی۔ ایہناں دی پہلی غزل پیش اے۔

اصل ناں شبانہ کوثر، کوثر تخلص، قوم ساہی تے قرآن پاک دی حافظہ ہون کر کے پوراں ناں حافظہ شبانہ کوثر ساہی اے 1980ء دے لاگے شاگے چوہدری منظور احمد ساہی دے گھر جنم لتا۔ ہن تک نعت دیاں اَٹھ کتاباں شائع ہو چکیاں نیں دو کتاباں کمپوزنگ دا مرحلہ ٹپ چکیاں نیں۔ اوہناں بارے بھرواں مضمون ''کاروانِ نعت'' لاہور وچ شائع ہو چکا اے۔ چھپیاں تے ان چھپیاں کتاباں (1) ''محبوبِ خدا ﷺ''، 2006ء، (2) ثنائے محمد ﷺ'' 2008ء، (3) ''مدینے دا چن ﷺ'' 2009ء، (4) ''عطائے محمد'' 2011ء، (5) ''دُعائے محمد ﷺ'' 2011ء، (6) ''سدلو مدینے آقا ﷺ'' 2011ء، (7) ''گلہائے جاوداں'' 2013ء، (8) ''شاہ اُمم ﷺ'' 2017ء، (9) ''مذمل تے یٰسین والا ﷺ'' کمپوزڈ، (10) اردو نعتیہ مجموعہ، کمپوزڈ۔ حافظہ شبانہ کوثر ساہی دی پنجابی نعت اے:

نُوری نُوری مُکھڑا تے زُلفاں نیں کالیاں
آقا ﷺ تے غُلاماں نوں وِی دین خوشحالیاں
نُوری نُوری مُکھڑا تے زُلفاں نیں کالیاں
تیرے در اُتے ای تے ہندا اے گزارہ
جھولیاں پھیلائیاں اوتھے سجناں تے سوالیاں
نُوری نُوری مُکھڑا تے زُلفاں نیں کالیاں
جیہڑا جیہڑا جاوے اوتھے اوہو ای موجاں مانے

جتھے سبز گنبد تے سُنہری سُنہری جالیاں
نُوری نُوری مُکھڑا تے زُلفاں نیں کالیاں
قربان لکھاں جاناں اوہدی ﷺ اک سوہنی ذات تے
جہدے مِٹھے مِٹھے بول تے اداواں نیں نرالیاں
نُوری نُوری مُکھڑا تے زُلفاں نیں کالیاں
روضہ تیرا ویکھ کے تے ۔۔۔ ٹھَر جان اکھیاں
جیہڑیاں اوتھے جان اوہ ہون کرماں والیاں
نُوری نُوری مُکھڑا تے زُلفاں نیں کالیاں (16)

اصل ناں شمائلہ کنول، قلمی ناں کنول منہاس پسروری تے تخلص کنول اے۔ محمد بوٹا منہاس دے گھر دلاور باجوہ بھاگ تحصیل پسرور وچ 10 ستمبر 1989ء نوں جمیاں ۔ پنجابی شاعری کردیاں نیں۔ خالدہ خانم سیالکوٹ شہر دیاں رہن والیاں نیں۔ باہر دے ملک رہ رہیاں سن جدوں گلدستہ خانم شائع ہوئی۔ اوہناں دی دس کتاباں ''ا۔ روح خانم، ۲۔ گلدستہ خانم'' توں پیندی اے۔ پہلی کتاب جولائی 1999ء وچ ایم ایچ پرنٹنگ پریس سیالکوٹ توں شائع ہوئی 153 صفحے نیں۔ صرف اردو کلام شامل سی۔ دوجی کتاب ''گلدستہ خانم'' ایم ایچ پرنٹنگ پریس ڈپٹی باغ سیالکوٹ توں چھپی۔ چھپن ورہا درج نہیں۔ کتاب دی اشاعت دا اہتمام کرن والے حاجی مقبول حسین قریشی سن۔ کتاب اُتے مصنفہ دا باہر دے ملک والا پتہ فنچلے روڈ این ڈبلیو ایس جی ڈی ای لندن انگلینڈ لکھیا اے۔ شاعرہ دے دستخط وی ثبت نیں۔ ایس گلدستے وچ غزلاں، نظماں، قطعے تے مزاحیہ وطنزیہ شعری نمونے وچ شامل کیتے گئے نیں۔ 208 صفحیاں دی کتاب وچ کجھ پنجابی کلام شامل اے:

دکھائے گا کسے دا دل ، پاپ ہرگز نہ ڈُھلے
جے توں ایں زاہد وخلیق پھر سب سیاہی ڈُھلے (17)

رسول بیگم عصمت دی اک سی حرفی انٹرنیٹ توں کمپوز ہوئی ملی جہدے اُتے اوہناں دا پورا ناں خاکسار یہ جنابہ امتہ اللہ رسول بیگم صاحب عصمت لکھیا اے۔ ثبت شدہ نہیں کہ اوہناں داناں عصمت سی تے اوہ اپنا تخلص رسول

بیگم ورت دیاں سن یا پورا ناں رسول بیگم عصمت سی۔ پہلے پسرور دے پنڈ کل داتہ وچ رہندیاں سن بعد وچ کوٹلی لوہاراں مغربی وچ رہن لگیاں۔سی حرفی چھپن تک اوہناں دا پتہ کوٹلی لوہاراں مغربی سی۔اوہناں دے ابا جی داناں حکیم احمد دین سی اوہناں اک سی حرفی لکھی جیہڑی انٹرنیٹ اُتے شائع وی ہوئی۔سی حرفی نافع دے 13 صفحے نیں۔ پہلے صفحے اُتے اک آیت قرآنی،سی حرفی داناں،مصنفہ داناں تے پتہ اے۔دوجے صفحے اُتے دو بند نیں جدکہ کُل بند 29 نیں۔ آخری تن بند لا،الف تے ی نال نیں۔بارہویں صفحے توں سلیم ناں دے کسے شاعر دا کلام اے۔شاید سلیم نے ایہہ سی حرفی کمپوز کیتی ہوئے تے نیٹ تے چاڑھی ہوئے۔ایہدا پتہ محمد شفیق فوجی ہوراں توں لگا۔ایہدے اُتے کمپوزنگ دی تاریخ 7 اگست 2017ء درج اے۔

حوالے

1- Shehbaz Malik, Dr, Punjabi Kitabiaat, Jild 2, Lahore: Punjab Zuban, Literature, Art and Culture, 2015, P:501

2- Amin Khayal, Naran Tillay Diyan Taraan, Lahore: Ilyas Ghuman Chairman Edara Punjabi Zuban ty Saqafat, 2003, P:447-448

3- Akhtar Jaafri, Dr. Syed, Daastan Punjabi Zubaan-o-Adab, Lahore: Edara Saqafat-e-Islamia, 2013, P:400

4- Shahbaz Malik, Dr, Punjabi Kitabiaat, Jild 1, Islamabad: Akadmi Adbiyat Pakistan, 1991, P:342

5- Ayesha Shehzadi tay Dr Samina Batool, Punjab di Suputri, "Afzal Tausif", Mazmoon, Mashmula, Tehqiqi Mujala "Parakh" Lahore: Lahore College Baraye Khawateen University Shumara, 9 January ton June 2020, P:107-109

6- Afzal Tausif, Mutarjan, Ek Mazdur da Sawal, Musanif, Btreekht, Mashmula, Warhay War, Sahat 96, Lahore, P:358

7- Mushtaq Ahmed Qureshi, Directory Ahale Qalam Pasrur: Pasrur, Adbi Dayra, 2011, P:138

8- Khalid Mehmood Aasi, Pasrur de Punjabi Shayar, Kalmi, P:30

9- Bibi Hafiz Sultana, Rehmtaan Day Phul, Lahore: Zubair Books, 2016, P:36

10- Amin Khayal Naraan Tillay Diyan Taraan, P:266-267

11- Ghulam Ghos Cheema, Prof, Khatoon Sahafi aur Afsana Nigar..... Riffat, Mazmoon, Mashmula, Al Absaar, 2003, Daska, Govt. Degree College, 2003, P:345-346

12- Amin Khayal, Naraan Tillay Diyan Taraan, Lahore: P:352-353

13- Zafar Maqbool, Dr. Mian, Amritsari Likhyaar, Lahore: Bazam Moula Shah, 2018, P:293

14- Telephonic Interview, Mushtaq Ahmad Qureishi, Pasrur 13-07-2017, Shaam 05:00

15- Shakeela Jabeen, Tota Panj Rangiya, Lahore, Sanjh, 2017, P:13

16- Hafiza Shabana Kausar, Madinay Da Chan, Lahore: VIP Publishers, 2009, P:42-43

17- Telephonic Mulakat, Mohammad Shafiq Fauji urf Punoon (Rtd. from Paak Neavy) Walid Sher Mohammed Rahmani Marhum, Kot Rata Sakhi Da Brasta Jamky Chatha Head Chanawa Tehseel Wazir Abad Zila Gujranwala, Morkha 2 December 2020, raat 23:30

Parakh
Research Journal Deptt. of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore (Pakistan)
Vol: 9, Jan.-June 2024

پارکھ
تحقیقی مجلّہ شعبہ پنجابی زبان وادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔جون 2024ء، مسلسل شمارہ 17

☆ زینب ربانی

IDENTIFICATION OF SOCIAL PROBLEMS IN HUMOROUS POETRY COLLECTION "KIKER THALAY DHUP" BY DR. ANAM-UL-HUQ JAVED

ڈاکٹر انعام الحق جاوید دا مزاحیہ شعری مجموعہ ''ککر تھلے دُھپ'' وچ معاشرتی مسائل دی نشاندہی

Abstract

Humor and Satire are a requisite part of all genres of literature. They provide amusement and recreation as well as its purpose is constructive social criticism and helps in improvement of society. In Punjabi Literature, humor and satire is used as compound genre and serve dual purpose. They not only provide entertainment but are also effective tools to expose the flaws lying in social fabric system. They act as rectifiers of the shortcomings and negativity in the society. This article examines the effect of homor & satire with reference to collection of poems "Kikar Thallay" by Dr. Inam-ul-Haq. He is a good critic, poet and writer who has artistically used humor and satire in his

☆ لیکچرار، شعبہ پنجابی، گورنمنٹ گریجوایٹ کالج برائے خواتین، سمن آباد، لاہور

CC BY NC

poems. Humor and satire in his poems, captivate readers with clever witticism, banter and sarcastic social commentary.

Keywords: **Humor, Satire, Literature, Poems, Punjabi, Social Criticism**

پنجابی زبان وچ طنز تے مزاح لئی سادہ عام فہم اکھر ورتے گئے وکھ وکھ سوجھواناں طنز تے مزاح بارے اپنے وچار دتے۔ ایس توں اڈاوہناں فن تے مزاح وچ فرق دسیا تے وکھ وکھ رائے دتی۔ مزاح دا اصل مقصد دل نوں خوش کرنا یاں دل دی خوشی اے۔ اجہی خوشی جیہڑی بندے نوں کجھ چر لئی حیاتی دے دکھاں تے غماں نوں بھلاون وچ مددگار ثابت ہووے انسان کجھ لمحیاں لئی دکھ بھری کیفیت توں باہر نکل آوے۔ ڈکشنری دے موجب:

> ''The quality that makes it funny on amusing the ability to laugh at things that are amusing''.(1)

پنجابی مزاحیہ شاعری دا ڈھ 1960ء توں بدھا مزاحیہ شاعراں وچوں اکبر لاہوری ہوراں دا خاص مقام اے اوہناں توں اڈ واصفی، عاصی تے خاص کر عبیر ابوذری وکھری اپچیتا رکھدے نیں اوہناں شاعری راہیں تھلویں طبقے دے دکھاں، مجبوریاں تے محرومیاں دے ساڑنوں بڑے چوکھے ڈھنگ بیانیا چنگا لکھاری یا شاعر اوہی اے جیہڑا معاشرے دے اصل رنگ روپ تے حالت نوں بیانن دا جتن کر سکے۔ پاکستان دی مزاحیہ شاعری وچ سب توں پہلاں ناں فیروز سائیں دا اے جنہاں معاشرتی افراتفری تے لوکائی دے دوغلے رویے نوں طنزیہ تے مزاحیہ نظماں راہیں پیش کیتا اے۔ پنجابی شاعری وچ طنز تے مزاح دی شروعات ''سفرے شاہ، جھلن جٹ یا جھان فقیر تے بابا وحید'' راہیں کیتی۔ بارہویں صدی دا ویلا سی شاعری وچ مزاح دا اوہ رنگ نہیں لبھدا جیہڑا اج دی شاعری وچ اے کیوں جے شاعری طنز تے مزاح دی شاعری دے پہلے نمونے نیں ایس پاروں اوہناں دی اہمیت توں انکار نہیں۔

طنزیہ تے مزاحیہ شاعری وچ نکھار تے کھلار ویہویں صدی دے چوتھے دھاکے دے ادھ وچکار شروع ہویا۔ اوہ دور جنے پورے پنجابی ادب نوں متاثر کیتا پنجابی مزاحیہ شاعری نوں نویں مہار لبھے اج دے دور وچ مزاح

صرف ہاسے ونڈن واسطے ای نہیں سگوں ایہدے وچ مقصدیت دا عنصر وی موجود اے۔ کھلا رسماجی، سیاسی، معاشرتی تے عمرانی رجھوں بین الاقوامی مسئلیاں تیکر اپڑ گیا اے۔ طنزیہ تے مزاحیہ شاعری دا مقصد تفریح پہنچانا نہیں سگوں اصلاح کرنا وی اے۔ جیہدے پاروں سماج سدھار انسانی سوچ تے رویے وچ سنجیدگی آ سکے۔ برائیاں دے خلاف نفرت دا جذبہ ابھر سکے۔ ڈاکٹر رؤف موجب:

> ''حماقتوں، برائیوں بے ڈھنگے پن، بدتہذیبی اور اخلاقی کی مذمت بدمزگی پیدا کیے بغیر اس طرح کر کے کہ ان کے خلاف جذبات پیدا ہوں اور مزاح بھی پیدا ہو''۔(2)

چنگا مزاحیہ لکھاری یا شاعر طنز تے مزاح راہیں معاشرے نوں سدھارن دا جتن کردا اے اوہ ایس مقصد نوں پاوی لیندا اے اوس پاروں معاشرے وچ فساد نہیں ہوندا کیوں جے شاعر حساس دل انسان اے اوہ سماج وچ ہون والیاں ناانصافیاں ناہمواریاں اتے چپ دے جندرے نہیں مار سکدا۔ امریکن انسائیکلو پیڈیا دے مطابق طنز دا مفہوم اے:

> ''طنز ایک ادبی اسلوب ہے جس میں کسی فرد بنی نوع انسان فرد کی کمزوریوں، بررائیوں اور بداخلاقیوں کی اصلاح کے خیال اور تضحیک اور تحقیر کا نشانہ بنایا جائے''۔(3)

ایسے پاروں پوری دنیا دے ادب وچ مزاح نگاری دی اہمیت توں انکار نہیں پنجابی زبان وچ انور مقصود دی پنجابی شاعری اپنی مثال آپ اے۔ ''میلہ اکھیاں دا''، ''سی تے چاہ'' تے ''ہن کیہ کریئے'' وچ مزاح دے نال نال اصلاح دی رنگ وی نیں۔ ایس توں اڈ ڈاکٹر انعام الحق جاوید، اللہ دتہ اعوان، حکیم فضل الٰہی، میاں محمد سلیم، محمد شریف طارق، عبداللہ پروانی، سلیم آہنگ، سیف بھٹی، تنویر زمان عرف ویر سپاہی، ممتاز حسین اعوان، سلطان سگوں، سرفراز شاہد، سید ضمیر جعفری تے طالب جتوئی دے ناں سر کڈھویں نیں۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید ہوراں شاعری وچ معاسرتی مسئلیاں نوں سوہنے تے مزاحیہ ڈھنگ نال پیش کیتا اوہناں شعری مجموعے وچ مزاحیہ شاعری راہیں سماج وچ کھلرے مسئلیاں نوں طنز لائی۔ نظماں راہیں جتھے معاشرتی مسئلیاں دی نشاندہی کیتی اوہدے نال مزاح نوں وی مکھ

مڈھ رکھیا۔ اوہناں ناصرف ہاسے ونڈے سگوں معاشرے دے کوڑھ تے کوجھ نوں وی بیانن دا چارہ کیتا۔ طنز تے مزاح دا چولی دامن دا ساتھ اے۔ چنگا مزاح نگار طنز تے مزاح دونوں وچ تناسب رکھدا اے تے اپنی گل وی اگے اپڑا دیندا اے۔

انعام الحق جاوید ہوراں معاشرے دیاں ناہمواریاں نوں ویکھدیاں مسئلیاں دی نشاندہی کیتی۔ اوہناں دا مجموعہ ''ککر تھلے دھپ'' وچ خاص مزاحیہ شاعری دے نال نال معاشرتی مسائل وی نیں۔ بھانویں ایہہ تعلیمی مسئلے ہوون تے بھانویں دفتری کارکردگی دے ماحول دی گل مہنگائی تے رشوت دے گرم بازارنوں اوہناں بڑے بھرویں ڈھبوں نندیا اے۔ نظم ''باباٹل'' وچ لکھدے نیں:

ویکھے نیں کئی باؤ پتر　　اسی فیصد کھاؤ پتر
ٹیلی فون تے مارن گپاں　　اتوں پیون سیون اپاں
نالے سیکن وکھیاں دھیار　　میں پئی خالی وعدے پھکاں (4)

نظم وچ اوہناں دفتری بے حسی دے نال افسراں دے رویے نوں وی سٹ ماری اے عوام وچاری کماں لئی روز گیڑے ماردی تے رشوت دیندی اے اوہناں دے ظلم دا شکار بندی اے پر نظام وچ تبدیلی نہیں آوندی ایسے طرحاں ماڑیاں نال ہون والیاں ناانصافیاں وچوں وڈی ناانصافی بدمعاش قبضہ مافیا ظلم اے جہناں نوں سیاسی پشت پناہیاں حاصل نیں ماڑیاں دا حق مارن دا لائسنس وی لبھ جاندا اے۔ انعام الحق جاوید نے دوجے معاشرتی کرداروں توں اڈ معاشرے دے خراب حالات دا وڈا کارن مہنگائی دسیا اے جیہڑی معاشرے وچ وگاڑ پیدا کرن دی وڈی وجہ اے ایس حوالے نال اوہناں دی نظم ''بکرا منڈی'' وچ اے:

ڈیڑھ من پکا ایہدا گوشت بھانویں تول لئو
ایہدے نال بھانویں انگریزی وچ بول لئو
ایہہ جے تگڑی تے اوہ تول پیا جے
تساں واج ماری اے موہنوں بول پیا اے (5)

مہنگائی رجھوں ہر شے مہنگی اے غریب کجھ خرید نہیں سکدا، اوہ بھاءسن کے ای منہ لکا کے پرت جاندا اے ہر

شے نو اگ لگی اے مہنگائی آ سماناں تے اے ہر جی پریشان اے اگا نہہ کیہ ہووے گا، مہنگائی گھٹن دی تھاں دن بہ دن ودھدی جا رہی اے جیہڑی معاشرے دے وگاڑ وچ وڈا حصہ اے بکرا منڈی وچ جا کے ویکھو تے بندہ کسے بکرے نوں ہتھ لالوے اوہدا مول آ سماناں تیکر اپڑیا اے ایس رجھوں اوہناں نظم ''باباٹل'' وچ درج اے:

ڈاکٹراں دی فیس نہ پچھو　　کتھوں اُٹھے ٹیس نہ پچھو
کداں دین گریس نہ پچھو　　ہوون کنج چمبڑیس نہ پچھو
کیہ کیہ دیون پیسا نہ پچھو　　کر کے سادی ریس نہ پچھو
سن دیاں ای پے جائے کڑل
کیہ کرے گا بابا ٹل (6)

مہنگائی رجھوں لکھدے نیں دنیادی کسے وی شے نوں ہتھ نہیں لایا جاندا ہر شے نوں اگ لگی اے مہنگائی پاروں پریشان کیہ کھایئے تے کیہ پایئے ہر کوئی سوچ کے پریشان اے کھان پین توں اڈ بیماری تے قدرتی آفت اے جے کوئی بیمار ہو جائے تے ہسپتال داخل کرانا محال اے۔ڈاکٹراں دی فیس بارے کوئی حال نہیں چیک کران دی فیس ہزار روپے تے دوایاں اک وکھرے کاغذ تے لکھ کے دے دتیاں جاندیاں نیں۔تقریباً دو ہزار دا نسخہ اجہے حالات وچ غریب کرے وی تے کی کرے، اوہ پیسے دی ناہون پاروں علاج کرانا بند کر دیندا اے اپنے آپ نوں موت دے حوالے کرن لئی تیار رہندا اے۔ایس رجھوں اک ہور نظم ''یاددہانی'' اے:

نائی نوں کجھ دیو گے تے نائی دیگ پکائے گا
ورنہ ایویں سکم سکے بھانڈے پیا کھڑکائے گا
برکیاں گننا کم اے تہاڈا لیکن اینا چیتے رہے
تھالی وچ کجھ ہووے گا تے چمچے وچ آئے گا (7)

انعام الحق جاوید ہوراں غریب تے تھلویں طبقے دی حمایت کر دیاں نظم لکھی جہدا سرناواں Two in One اے جیہدے راہیں اوہناں غریب طبقے دی آواز چکی جیہڑا امیر کبیر ذخیرہ اندوز، کرپٹ مافیا کولوں جیون داحق منگ دا اے تے فریاد کردا اے کہ اوہ ایسے ملک دا باشندہ اے۔غریب دی بابت بیان کر دیاں انعام الحق جاوید لکھدے نیں کہ

غریب نوں اوہدے حال تے چھڈ دیو اوہ وچارے تے پہلے ای بھکھے ننگے نیں اوہ دوجیاں نوں دین گے تے ہر کوئی چھڈ کے چلا جائے گا کوئی کسے دا نہیں تے نہ کوئی کسے دا ساتھ دیندا اے اوہ واعظ وچ بیان کردے نیں:

راشن دے لئی لائن وچ لگیاں بندیاں دیاں قطاراں نیں
یا ایہہ شہر اک جھیل اے تے ایہہ سبھ کونجاں دیاں ڈاراں نیں
شہروں ٹنڈ وچ آیا ایں تے گلھاں کیوں نہ ہون لال
اوہ ڈبے دا دُدھ سی چناں ایہہ بھوری دیاں دھاراں نیں (8)

غریب بھکھ پاروں راشن اکٹھا کردے نیں حکومت غریباں لئی راشن دا انتظام کردی اے مالدار اوہناں دی مدد کردے نیں۔ انعام الحق جاوید دا اندازِ بیان نویکلا اے۔ اوہناں منافق تے مطلب پرست لوکاں دے رجھوں گل کردیاں اوہناں ساریاں دوغلیاں تے منافقانہ رویہ رکھن والیاں نوں سٹ ماری جیہڑے مونہہ دیاں کھٹیاں کھاندے نیں۔ مفاد پرست تے چالاک معاشرے وچ کوجھ نیں ناانصافی وی چوری، بے ایمانی دی راہ نوں ایناں کھلا ردتا اے کہ چوری، بے ایمانی تے ناپ تول وچ کمی عام اے۔ بھکھ ننگ تے چوری چکاری غریب معاشرے دا مقدر بن گئی اے۔ معاشرے وچ ہر جی مکھاتے کئی مکھوٹے لائے پھردا اے جدتیکر اوہدے نال واہ نہ پوے دوجے دی پچھان نہیں ہوندی ایسے پاروں اوہناں اپنیاں غزلاں وچ اوہناں لوکاں نوں طنز ماری جیہڑے معاشرے وچ روحانی تے جسمانی بیماریاں دا علاج تے کردے نیں پر لوکاں دی جیب خالی کر دیندے نیں دوجیاں دیاں مجبوریاں تولا بھ چکنا اوہناں دا وطیرہ اے۔ معاشرے وچ اینا وگاڑ اے کہ بندہ دوجیاں نوں کسے قسم دا کوئی فائدہ نہیں دینا چاہندا اوہ ربی نعمتاں ہون یاں کوئی ہور شے ہر شے توں نفع حاصل کرنا پیندا اے۔ انعام الحق جاوید ہوراں نظم ''ماڈرن محبوبہ'' وچ لکھیا:

بہت پرانا رشتہ اے مری انکم تے مہنگائی وچ
دونویں ودھ دہیاں نیں اک چوڑائی تے لمبائی وچ
سوچ رہیا کیہ رکھیا ہویا اے ایتھے نیک کمائی وچ (9)

ڈاکٹر ہوراں مہنگائی تے انسان دے رشتے دی گل وی کیتی کہ انسان تے خرچیاں دا رشتہ بہت پرانا اے مہنگائی دا جن آئے روز وڈے توں وڈا ہوندا جا رہیا اے مہنگائی مکن دی تھاں غریب دا وجود مکدا جا رہیا اے۔ ہر بندہ

ایہدے ہتھوں پریشان اے خاص کراوہ جیہڑا اتلی کمائی نہیں کماوندا مہنگائی معاشرے وچ وگاڑ تے آپا دھاپی دا کارن اے۔ ہر پاسے افراتفری، بھکھ ننگ، آپو دھاپی، دہشت گردی، مہنگائی مافیا، لٹ مار، رشوت خوری تے معاشرے دیاں نیہیاں وچ ڈیرالالیا اے ہر جی قصائی بنیا پھردا اے تے دوجے دی دھون وڈن نوں کردا اے۔ انعام الحق جاوید ہوراں سلاہن جوگ کوشش کیتی مزاح دے نال نال معاشرتی کوجھ تے برائیاں اُتے طنز دے تیروی چلائے تے ہاسے ونڈ دیاں سیانف دیاں گلاں وی کیتیاں۔

حوالے

1- Oxford Advance Learners Dictionary, Oxford University Press, P: 761

2- Raauf Parakh, Or, Urdu Naser ma Mazah Nigari ka Siyassi Pasay Manzar, Karachi: Anjuman Taraki, Urdu Pakistan, 1994, P: 35

3- Encyclopedia America Vol. 2, University Press, P: 294

4- Inam-ul-Haq Javeed, Dr, Kiker Thalay Dhup, Lahore: Nawab Sons Publications, 2001, P: 47

5- Ibid, P: 45

6- Ibid, P: 53

7- Ibid, P: 70

8- Ibid, P: 89

9- Ibid, P: 110

Parakh
Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 9, Jan.-June 2024

پارکھ
تحقیقی مجلّہ شعبہ پنجابی زبان وادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔جون 2024ء، مسلسل شمارہ 17

☆ کرن شجاع، ڈاکٹر ثمینہ بتول

DR. NAVEED SHAHZAD SOUND OF FEELINGS

ڈاکٹر نوید شہزاد ''احساس دی ہوک''

Abstract

Sensitive persons hold philosophers, creative minds, critics, thinkers, painters, writers and poets. Among all these poets hold a great responsibility as Dr. Allama Muhammad Iqbal "Shair-e-Mashriq" was also a poet as well as philosopher, who introduced the term "Khudi" to younger generations. In this golden era of Punjabi Literature "Dr. Naveed Shehzad" holds a unique place in all present poets. Vast vocabulary with creative meanings, experimentation with a mixture of Urdu and English words creates an awesome picture of thinking which knocks others to collect more information about his thoughts. Despite romanticism he also has a heart blessed with the pain of the common man and his problems, an eye on current affairs and situations. Present

☆ ریسرچ سکالر، پی ایچ ڈی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور
☆ ایسوس ایٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

CC BY NC

research paper will help to look into his poetry for reflection as a healer, a guide and a hope giver.

Keywords: **Shair-e-Mashriq, Poets, Sensitive Persons, Khudi, Vocabulary**

جس تھاں عدل ناپید تے بے انصافی دا راج ہووے او تھے ملوکڑی عوام نکے نکے سفنے ویہندی اے تے وڈے وڈے ظلم سہہ جاندی اے۔ جتھے ظلم، آپا دھاپی، بے انصافی تے نا امیدی دا راج ہووے او تھے کسے نہ کسے طرحاں حساس لوک اپنا حصہ پاندے نیں پر قلم کاراں اتے بھاری ذمہ داری ہوندی اے۔ قلم کئی ہتھیں لنگھدا اے تے حساس ہتھاں وچ احساس دے پنکھ جذبیاں نوں نویں اُڈان دیندے نیں قلم لفظ نہیں کاغذ اُتے جذبے الیکدا اے اجیہے قلم کاراں دے گیان تے وجدان نوں دوجیاں دے دِلاں دے بوہے کھرکان لئی ورتدے نیں۔ سوچاں دے بور جدوں امبڑی دی بولی وچ بیجے جاون تے اوہناں دے پھل نسلاں تیکر اپڑ دے نیں۔ ہر قلم احساس دے سمندر وچ ایس طرحاں بٹی لا ماردا اے۔ حساس لوکاں دا ہتھیار اوہناں دیاں لکھتاں نیں تے لکھتاں لفظاں دی چون نوں جملیاں راہیں یاں تخلیقی کلا کاری جیہنوں شاعری آکھیا جاندا اے راہیں شاعری دا روپ دھار دیاں نیں شاعر احساس نوں لوکاں دے دِلاں تک اپڑان دا جتن کردا اے۔ اکھراں اُتے گرفت کسے شاعر دا خاصا اے ہر کوئی لفظاں دی چون تیز قادر نہیں۔ اکھراں دی چون، مشاہدہ کرن والی اکھ، ڈونگھے جذبے، نگھے احساس دیاں ٹھاٹھاں، انملے گیان، سادگی وچ مستی، مستی وچ دھیان، دھیان وچلوکاں دی پیڑ تے لوکائی دا بھلا لکیا اے جس پاروں اکھاں اگے بندے دا نقشہ اُبھر کے سامنے آجاندا اے۔ تخلیقی شعور تے شعور دی ماں بولی نال جڑت نے ڈاکٹر نوید شہزاد نوں پنجابی ادب وچ وکھرا تے اُچیچا مقام دتا اے۔ او ہ نقاد، محقق شاعر تے استاد نیں پر شاعر کمال دے نیں۔ کاجل کانپوری مطابق:

> ''نوید شہزاد ادب دا اوہ پاندھی اے جیہڑا ورھیاں دا پندھ پلاں وچ تے صدیاں دا پندھ دِناں وچ کرن دی ہمت تے صلاحیت رکھدا اے۔ اوہدا تخلیقی، تحقیقی تے تنقیدی کم معیار تے مقدار دوہاں پکھاں توں سلاہن جوگ اے''۔(1)

ہر کم دل لا کے کر دے نیں او ہناں دی پچھان شاعری بنی۔ تحقیقی کم او ہناں دی پچھان دا پکھا اے شاعر اُتے بھاری ذمہ داری ہوندی اے۔ کیوں جے شاعر خواب وکھاندا اے جس طرحاں علامہ محمد اقبال نے ''شاعر مشرق'' ہون دا اعزاز صرف خواب ویکھن تے کھلیا۔ او ہناں نوجواناں نوں ''دوقومی نظریہ'' تے ''خودی'' دا خوب وکھایا۔ شاعر دے موڈھیاں اُتے ذمہ داری ہوندی اے کہ اگلیاں نسلاں نوں امید تے خوشحالی دا سنیہا دیوے۔ شاعری شعور نال رَلے تے تخلیق دا شعور شاعر نوں مجبور کر دیندا اے۔ اوہ حساسیت دا سہارا لے کے شاعری دے حوالے نال لوکاں نوں ناامیدی وچ وی امید دا پیغام دیندا اے۔

نوید شہزاد اکو ویلے شعور دے پنگھر دے، ودھدے پھلدے بوٹے، رانجھے ورگے دل دی واج وی نیں تے لوکائی دے احساس نال او ہناں نوں سدھی راہ وکھان والے تارے وی۔ او ہناں دی شاعری پڑھی جاوے تے خیال وچ وجدان دے کئی بوہے کھلدے جاندے نیں۔ پنجابی زبان دی خوبصورتی ایہہ کہ جو شاعر وی ایس دے مٹھڑے وجود نوں بھالدا اے تے نکھر دا جاندا اے۔ نوید شہزاد ہوراں دی لفظالی او ہناں دے اپنے لہو وچوں پھٹدی جاپدی اے۔ امبڑی دی بولی ساڈا اصلا اے جیہدا سانگھا لوکائی نال اے۔ اکھراں دی ترتیب تے چنگے ڈھنگ دی ورتوں تے گل دا سوادای وکھرا ہوندا اے۔ نوید شہزاد ایس ڈھنگ دے ماہر نیں۔ سوچاں دی کوٹھڑی جدویران تے ہنیری ہووے فیر اوہ کال کوٹھڑی بن جاندی اے جیہدے وچ حسد، بغض، سازشاں تے لوکاں لئی شرای دسدا اے۔ جدوں سوچاں دی گنڈھ وچ خلوص گجھیا ہووے لوکاں دا احساس کُٹ کُٹ کے بھریا ہووے نالے او ہناں بے انت، بے مہار تے مہاجر سوچاں نوں انصار جذبے لبھ جان تے لفظ صدیاں تیکر جیوندا اے۔ نوید شہزاد دے پنجابی سفر ول جھات پائیاں اوہ ہر فن مولا دِسدے نیں۔ پنجابی نظم، غزل تے کھوج ہر کم بولدا اے کہ ایہنوں کسے جوہری دے ہتھ لگے نیں۔ کلیم شہزاد موجب:

> ''نوید شہزاد نے بہت تھوڑے عرصے وچ ای پنجابی ادب وچ اپنی اک نویکلی پچھان بنائی اے۔ شاعری وانگوں او ہناں دی نثر گوہ گوچری اے تے سوچاں نوں ہلوندی جاپدی اے''۔(2)

نوید شہزاد دا اصل ناں نوید احمد شہزاد اے تے قلمی ناں نوید شہزاد او ہناں دی تاریخ پیدائش یکم جنوری 1971ء

تے جنم تھاں بورے والا ضلع وہاڑی (پنجاب) اے۔ اوہناں ایم۔اے (پنجابی) پنجاب یونیورسٹی لاہور توں کیتا فیر بی ایڈ گورنمنٹ کالج آف ایجوکیشن ملتان توں تے پی ایچ۔ڈی پاکستانی پنجابی گیت (1947ء تا1997ء) دے موضوع اُتے پنجاب یونیورسٹی لاہور توں2002ء وچ کیتی۔ اوہناں تخلیقی قابلیت دا میدان زرخیز اے۔ پہلی کتاب شاعری دی سی جیہڑی ''گلاں کردے ہنجو'' دے سرناویں ہیٹھ 1994ء وچ سامنے آئی جیہدے وچ غزلاں تے نظماں شامل سن۔ دوجی کتاب ''درد پوشاکاں'' 1995ء وچ جس وچ غزلاں تے نظماں سن چھاپے چڑھی۔ گیتاں دی کتاب ''چھنکار'' 1996ء وچ چھپی تے 1997ء وچ غزلاں دی کتاب ''جس دن چپ دا سورج چڑھیا'' چھپی۔ ایس توں بعد ساریاں کتاباں نظماں دیاں چھپیاں جہناں وچ ''تارے مینوں تکدے نیں''، 1999ء، ''ترلوک'' 2004ء، ''ظہیر شفیق لئی نظماں'' 2007ء، ''کنک ونیاں دی کوتا'' 2010، ''نظم اسانوں لکھنا چاہوے'' 2011ء، ''فنشنگ لائن'' 2013ء تے ''دریا ڈوبن چلیا واں'' 2014ء وچ سامنے آئیاں جیہناں نے جدید نظم نوں نواں روپ تے چانن دتا۔ شاعری توں اڈ اوہناں تحقیق دا پلڑا وی پھری رکھیا تے تحقیقی کم باقاعدگی نال کردے رہے۔ ''پورن ماشی'' 1998ء، ''پربھات'' 2000ء، ''ضلع ملتان تاریخ، ثقافت، ادب'' 2001ء، ''پنجابی شاعری وچ اسم مکبر تے مصفر'' 2005ء، ''فہرست پاکستانی پنجابی فلمی گیت'' 2005ء، ''اشاریہ 1947ء توں1997ء تک 1338 گیتاں دا اشاریہ'' 2017ء، ''پنجابی لوک گیتاں دا موضوعاتی مطالعہ'' 2007ء، ''سلجھانتا'' 2007ء، ''جنگ آزادی اور پنجاب'' 2008ء، ''پنج آبی کتھا'' 2008ء، ''پانچ دریاؤں کا دیس'' 2011ء، ''پنجاب کا لسانی مزاج''، تحقیق تے تنقید 2018ء تیکر تھوڑے تھوڑے چرمگروں سامنے آندے رہے۔ نبیلہ رحمٰن موجب:

> ''نویدیاں نظماں نوں میں جدوی پڑھنی آں اوہدے علمی، فکری تے تخلیقی تجربیاں تے ہنرکاریاں دے تجزیاتی مطالعے دے ساویں ساویں ہمیش کئی منظر میرے سامنے آن کھلوندے نیں، ادھورے، اپورے تے کئی وار پورے منظر، ایس واری نظماں نے میری نگاہ کسے ہور پاسے جان ہی نہیں دتی''۔(3)

شاعر دے احساس دے دھویں نوں صحیح راہ نہ ملن پاروں اندر رہ جاوے تے اوہ ڈھنڈ ادھواں جذبیاں دے

بھانبھڑ توں اگ دیاں لاٹاں دا روپ دھار کے شاعر دے ساڑنوں شاعری دے شبداں راہیں کاغذاں تے الیکدا اے۔لوکائی دے ملوکڑے جذبیاں نوں ہر شاعر چنگی طرحاں بیانن توں قاصر اے جو شاعر ایہہ مقام حاصل کرلوے اوہ لوکائی دا نمائندہ شاعر ہوندا اے۔چنگی شاعری شاعر دے ناں تے ادبی سفر نوں چار چن لا دیندی اے۔احساس، بیانن لئی لفظاں دی چون تے ہر شاعر نوں پکڑ نہیں ہوندی۔نوید شہزاد لفظاں دے کئی پرت تے کئی معنی کڈھدے نیں۔ لفظاں دی ورتوں تے معنیاں دیاں پرتاں دے کئی جہان سمیٹے ہوندے نیں۔نظماں اتے اوہناں دی گرفت ڈاڈھی مضبوط اے۔کاجل کانپوری لکھدے نیں:

> ''ایہناں نظماں وچ اوس نے نویاں نویاں سوچاں تے خیالاں نوں بڑے نویکلے ڈھنگ نال لفظی بانے پوائے نیں تے کجھ پرانے خیالاں نوں بڑے نویکلے ڈھنگ نال تے کجھ پرانے خیالاں نوں وی نواں رنگ ڈھنگ عطا کر کے کئی خوبصورت تے من کھچویں مہاندرے بخشے نیں''۔(4)

نوید شہزاد نوں احساس دی راہ دا اوہ پاندھی آکھیا جاسکدا اے جیہناں اپنی شاعری وچ پیار، خلوص، وفا تے جذبیاں توں اڈ گیان راہیں عوام لئی کئی پیغام چھڈے۔''احساس دی کوک'' اوہناں دی شاعری وچ تھاں تھاں دسدی اے۔غزل ہووے بھاویں نویں نظم اوہناں ہر پہلو نفسیاتی تے فلسفیانہ رجھوں پوری طرحاں بیانن دی کوشش کیتی۔ ایس لئی اوہناں دی کتاب ''کنک ونیاں دی کویتا'' وچ اوہناں دی شاعری دی تعریف نال اک اعزاز بارے پروفیسر ڈاکٹر محمد سلیم مظہر لکھیا:

> ''کجھ عرصہ قبل ڈاکٹر نوید شہزاد کی نظموں کی جدید فلسفیانہ تعبیر کے حوالے سے بہاؤالدین زکریا یونیورسٹی، ملتان میں ایم اے فلسفہ کے طالب علم نے مقالہ بھی لکھا ہے''۔(5)

مقالے وچ پڑھیار نے اکھراں دا تجزیہ کر دیاں دسیا کہ کس طرحاں لفظاں توں ہٹ کے معنی تے ترکیباں ورتیاں گئیاں۔سرناویں عام ورتوں توں ہٹ کے دتے گئے جہناں نوں تحقیق تے تنقید دا نشانہ بنایا گیا۔شاعر ہونا اج

دے دور وچ شاعر ہونا، اوہ شاعر نہیں جیہڑا شاعری برائے شاعری کردا ہووے سگوں اوہ شاعر جیہڑا احساس دی ڈور نال بجھا ہووے اوہ شاعر اے۔ لوکائی دی پیڑ تے تڑف کے ہتھ دل اُتے رکھ کے کبوتر وانگ اکھاں نہ میٹے۔ اجیہے ظرف والا شاعر دوہری ذمہ داری محسوس کردا اے۔ پیغام اپڑان دی تے لوکائی نوں سمجھان دی۔ نفسانفسی تے آپا دھاپی نوں بلھے شاہ اپنی شاعری وچ سمجھایا سی:

جدوں آپو اپنی پے گئی
دھی ماں نوں لٹ کے لے گئی (6)

نوید شہزاد نے اوہنوں ایس طرحاں بیانیا کہ کتاب ''گلاں کردے ہنجو'' وچ احساس دی سولی تے ٹنگیا بندا جتناں نال جیندا اے کیوں ُے اوہ ہر پل مردا اے تے کئی سٹاں جردا اے فیر وی اوہدا پندھ مکن داناں نہیں لیندا۔ شاعر احساساں ہتھوں کئی وار مرن توں پہلاں مردا اے تے مر کے مڑ جیوندا اے فیر جے شاعر تاریخ دا جانو ہووے محمد امین مطابق:

''ڈاکٹر نوید شہزاد پنجابی کی نئی شعری لسانیات کی تلاش میں ہے کیونکہ ان کا شعری تجربہ بڑا عمیق اور بسیط ہے جو دھرتی کی تاریخ کے ساتھ مربوط ہے''۔(7)

تاریخ گواہ اے جدوی دھرتی نوں لوڑ پئی دھرتی نوں بنجر ہون توں بچان لئی انسانیت نے زمین نوں اپنارت پیایا۔ خون وڈیاں لوکاں دا نہیں عام لوکائی دا ہوندا سی۔ ہر دور وچ تاریخ بار بار دہرائی گئی۔ غریب دا خون سستا کر کے ویچیا گیا تے جمہوریت دا نعرہ لان والے ہمیش اگے رہے پر کدی وی جمہوریت وکھالی نہیں دتی۔ ظلم دی داستان تاریخ ہر واری رقم کردی اے لوکاں دیاں اکھاں وچ گھٹا پا دیندی اے۔ پاکستان بن گیا پر لوکیں ہجرت کر کے ایس پاسے آ رہے سن تاں جو اوہناں نال بیتی اوہ حضرت امام حسینؑ دے ویلے دی یاد تازہ کر گئی۔ کئی پتراں پیو کہائے، کئی ماواں دے پتر ڈھوائے، کئی بھیناں بھرا گنوائے، کئی سہاگناں سہاگ اجڑوائے، کئی بچے لکھیں مرے، کئی لوکیں رستے وچ جان دی بازی ہار گئے فیر ویکھی آزادی۔ انگریزاں دی تے ہندوواں دی غلامی بارے نوید شہزاد دی نظم دا اک ٹوٹا اے:

مدھے پتے
چہرے کتے
تاں فیر کدھرے جا کے
دھرتی ساڈے وچوں پھٹی
اسیں دھرتی وچوں پھٹے (8)

صدیاں دا سفر اے صدیاں توں جاری اے تے آون والیاں کئی تاریخاں ایسے طرحاں درج ہون گیاں انسان ایہناں توں اک جاوے گا تے انقلاب لئی خون جوش مارے گا۔ ہر پاسے آپا دھاپی اے، منکھ منکھ دا دشمن اے۔ بظاہر رشتے موجود نیں پر اک دوجے دالا بھ چکن توں کوئی نہیں جھکدا۔ ہر انسان دوجے دے نقصان دی لا بھ چکن تے لگا اے۔ حکمراناں اُتے ساری گل پا کے کِتے پٹرول والی گڈی دے حادثے توں بعد پٹرول لٹدیاں جان دی بازی ہار دا اے تے کِتے بوتلاں والے ٹرک دے حادثے توں بوتلاں لٹلدا اے دوجیاں نوں چور آکھدا اے تاں جے کسے دا دھیان اوہدے ولے نہ آوے۔ نوید شہزاد دی شاعری نویں نسل نوں اک درد دتا پیار دا درس جیہدے وچ سرحداں دی دوری نہ ہووے احساس ہووے تاں جے انسانیت فیر چھو سکے اوہ سرحداں وچ ونڈی دنیا نوں نفرت دی تھاں جاندیاں انسانیت دا چیک چاڑا پاندے نیں تاں جے انسانیت جت جاوے تے سرحداں پچھے لگیاں سازشاں ہار جاون۔ ڈاکٹر نوید شہزاد دی نظم ''باسی اڈیاں اُتے سجرے نقشے'' دا اخیر لا حصہ اے:

خنجر ورگیاں ایہہ سرحداں
ماسوں رت وچ لہن گیاں
رنڈی اکھ دے سفنے وانگر
سدا سہاگن رہن گیاں (9)

ویلا کدی کسے دے وَس نہیں انسان وڈے سفنے تے ترقی دے کئی خواب ویکھدا اے۔ خواباں نوں حقیقت دا روپ دین لئی کئی مشکل پینڈے کٹدا اے۔ کئی اوکھتاں تے وختاں دی چٹی پوری کہ ترقی تے تہذیب دی گٹھڑی وچوں بھالدا اے۔ انت ہتھاں نوں ویکھدا اے ہتھ فیر وانجھے جاپدے نیں۔ ایہہ احساس کہ ترقی کرن توں بعد کتے

اجیہی تھاں کھلوتے آں کہ کل دا پتا نہیں لوکاں مزاحمت توں ہتھ کھڑے کر لتے نیں صرف کولہو دے ڈھگے ورگے ہو گئے نیں حق لئی آواز اُچی کرنا جرم اے منافق نوں سلام دولت وچ وڈیائی دا احترام تے غریب نوں گھٹیا سمجھنا پر کناں تے جوں تک نہیں رینگدی۔ اپنے توں اڈ دو جی ہر تھاں نظر ہوندی اے ایسے عادت پاروں لوکائی دو ہری حیاتی جین تے مجبور اے کیوں جے چنتا ایہہ نہیں کہ رب نے کیہ آکھیا۔ چنتا ایہہ کہ لوکیں کیہ آکھن گے۔ ڈاکٹر نوید شہزاد نے ایس صورتحال نوں نظم ''دوروپ'' وچ وکھایا اے۔ حیاتی نوں ہر حال وچ لنگھانا پینداا اے۔ نوید شہزاد شاعری وچ پریرنا دتی کہ حیاتی وچ سکون لبھنا ایسے طرحاں اے جس طرحاں پانی وچوں لُون کھوجنا۔ کِتے نہ کِتے موت توں بعد ای انسان سکھ دا ساہ لیندا اے بظاہر حیاتی وچ سکون نہیں۔ انسان دا سفر کدی نہ مکن والا اے جیہڑا ودھدا چلا جاندا اے۔

موجودہ دور وچ دھی دا ویاہ کرنا عذاب توں گھٹ نہیں۔ مہنگائی نے لک توڑ کے رکھیا اے۔ نال آئے دن جہیز دی ودھدی منگ کڑیاں دی حیاتی تے اوہناں دے ہوندے سوالیہ نشان اے۔ ڈاکٹر نوید شہاد نوں چوکھا احساس اے کہ غریب دھی نوں کس طرحاں پالدا اے۔ فیر جوان ہون توں بعد کس طرحاں جہیز اکٹھا کرن لئی اَڈیاں رگڑدا اے۔ فیر وی دھی دا نصیب نہیں جاگدا اوہ گھر بیٹھی بڈھی ہو جاندی اے۔ نظم ''دھی'' وچ ایس طرحاں بیاندے نیں:

جس گھر وچ ہون سیاپے
اوتھے دِھی دی زحمت جاپے (10)

نوید شہزاد دی شاعری اج دے لوکاں تے اجوکے دور وچ رہن والیاں دے حالات نال بھری اے۔ شاعری اج دی شاعری توں اڈ کئی نسلاں دی ترجمان اے۔ اکھراں دی چون حیاتی وچوں لبھدی مایوسی تے نال ای کجھ امید دا سنیہا۔ ایہہ ملاپ اوہناں دی شاعری نوں اِک نواں روپ تے اِک نواں جہان دیندا دسدا اے۔ نوید شہزاد اپنی منزل آپ کھوجن تے اپنی قسمت آپ لکھن اتے یقین رکھدے نیں جس طرحاں اوہ آپ سوچدے کہ منزل دی بھال آپے کرنی بندی اے۔ انسان انھے واہ کسے پچھے لگ کے اپنی منزل اُتے نہیں اپڑ سکدا۔ حیاتی آسان اودوں ہوندی اے جدوں انسان بغاوت کر سکدا اے حق لئی آواز چک سکدا اے۔ تاں ای اوہ اپنی جنگ آپ لڑ سکدا اے۔ احساس دی بکل ماری نوید شہزاد اپنے احساس کرن دی چنتا توں اگے نہیں ودھے۔ ایس احساس وچ ای اوہناں دی شاعری دی خوبی تے اوہناں دی کامیابی دا راز اے۔ عام لوکائی دے جذبیاں دی ترجمانی تھاں تھاں اوہناں دی

شاعری اندر ملدی اے۔موجودہ دور وچ جرم نے جیویں نویں نویں روپ دھارن کیتے نیں۔اوہناں بارے آس دیندیاں تے امید دا پلا پھڑاندیاں ڈاکٹر صاحب بہت اگے لے جاندے نیں۔اوہناں دی شاعری مان جوگ اے۔ پنجابی زبان تے اوہناں دی پکڑ تے اپنی گل لوکاں اگے دھرن لئی شبداں دی چون اوہناں نوں وکھرا مقام دواندی اے۔معاشرے دی موجودہ سیاسی،سماجی،اقتصادی حالت نے ہر پاسے مایوسی کھلا یرا اے۔ ہر پیڑ تے احساس رکھن والا بندہ سوچدا اے کہ پاکستان کس مقصد لئی بنایا گیا۔اڈواڈ جاگیرداراں تے سرمایہ کاراں ہتھوں بار بار خزانہ خالی ہون لئی یاں آزادی دے ساہ سوکھے کرن لئی ایہدی نینہہ رکھی گئی۔ جاپدا اے جیویں وڈے ٹرین توں لتھ کے تے قافلیاں پچھے لگ کے جتھے اپڑے اوہ منزل نہیں اگے پتا نہی ں پندھ ہور کنا لمیرا اے۔آزادی مگروں غور کیتیاں تن قسم دے طبقے آزادی دی دین دسدے نیں۔مبشر حسین موجب:

''یہاں آزادی سے اب تک تین قسم کے حکمران طبقے پیدا ہوئے جاگیردار،

متوسط طبقہ اور سرمایہ دار''۔(11)

ایہناں وچوں جاگیردارانہ نظام تے سوچ اندر حاکمیت اے وچلا طبقہ ایجنٹ وانگوں مالکاں دی غلامی وچ اے تے سرمایہ داراں ملک دی حالت برباد کیتی ہوئی اے۔ظلم تے بربریت داڈھ 1947ء وچ آزادی دی تھاں رکھیا گیا اج تیکر ایس ڈھ نوں کوئی نہیں ہلا سکیا۔صورتحال نوں ڈاکٹر نوید شہزاد ایہہ شعر چنگی طرحاں درشاندے نیں:

مینوں میری اپنی واج سنیندی نہیں

اج اوہ مینوں میرے وچ اتار گیا (12)

نوید شہزاد دی شاعری رومانیت تے احساس وچ ڈبی،اج دے دور دی ترجمان شاعری اے۔جس وچ بغاوت وی اے تے عام لوکائی دی ترجمانی وی۔اک اَن کہے احساس دی چنتاوی تے میل ملاپ تے وچھڑن دی گل بات وی۔وجدان دا بوہا کھڑکاندی شاعری وی تے ہمت دا ہتھ پھڑی رکھن دا گیان وی۔نوید شہزاد دی شاعری دیاں کئی خوبیاں نیں جو اوہناں نوں دوجے شاعراں توں وکھ کردیاں نیں۔نوید شہزاد دی شاعری ''احساس دی ہوک'' اے تے دکھی دِلاں دی پکار وی۔

حوالے

1- Naveed shahazad, Tare Meenu Takde Na , Lahore: Saeed Publications 1999, P:111

2- Naveed Zhahzad, Pooran Mashi, Lahore: Umair Publications 1998, P:6

3 Naveed Shahzad Daraya Duban Chalyawa, Lahore: Maqsood Publishers, Sarwarq

4- Naveed Shahzad, Taray Menu Takday Na, Lahore: Saeed Publications, 1999, P:111

5- Naveed Shahzad, Dr, Kang Waniya Gota, Lahore: Kalih Aloom Shareeka Punjab University, 2010, P:11, 12

6- Bulley Shah, Kalam Bulley Shah (Martaba) Shareef Sabir, Lahore: Syed Ajmal Hussain Memorial Society, 2021, P:101

7- Naveed Shahzad, Gallan Karde Hanju, Lahore, Galib Academy 1994

8- Mubbashir Hussain, Dr, Pakistan Ka Jali Hukmaran Tabke, Lahore: Classic di Maal, Bardom, 1998, P:9

9- Naveed Shahzad, Jis Din Chup Da Sooraj Charheya, P:105

10- Naveed Shahzad, Dard Posha Ka, P:105

11- Mubbashir Hussain, Dr, Pakistan Ka Jali Hukmaran Tabke, P:91

12- Naveed Shahzad, Jis Din Chup Da Sooraj Charheya, P:109

Parakh
Research Journal Deptt. of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore (Pakistan)
Vol: 9, Jan.-June 2024

پارکھ
تحقیقی مجلّہ شعبہ پنجابی زبان وادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔جون 2024ء، مسلسل شمارہ 17

☆ ڈاکٹر احمد شہزاد، ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان

PUNJAB, PUNJABI AND LINGUISTIC CONTACTS

پنجاب، پنجابی تے لسانی رابطے

Abstract

Punjab had been the center of various tribes and nations since its inception. Different tribes had been settling here in Punjab before the arrival of Muslims. According to the researcher's negative, Astric and Dravidian initially settled here respectively. After them the Aryans settled here. It can be said in the light of historical linguistic and Anthropological research that the continuity of the evolution of human history can be traced in Punjab. Punjabi Language is as older as the Punjab itself. All the settling nations and tribes had been affecting Punjabi Language through their language contact that started linguistics contact. The present research article not only explores the brief history of the Punjabi Language but all so the Linguistic Contacts of Punjabi with Dravidian Sanskrit, Pali, Arabic

☆ لیکچرار، گورنمنٹ اسلامیہ گریجویٹ کالج، سول لائنز، لاہور
☆ اسسٹنٹ پروفیسر، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

CC BY NC

and Persian that resulted the usage of common words in the mentioned languages.

Keywords: **Linguistic Contacts, Punjab, Punjabi, Tribes, Common Words**

پنجاب دے اڈواڈویلیاں وچ وکھووکھناں رہے نیں۔ایہنوں سپت سندھو، واہیک، تت گو(Thatagus) ، پے ٹو، انڈیز، ادیچیہ، Panto puntamia, Pette potamos، پنج ندوی کہیا جاندا رہیا اے۔پنجاب مڈھ توں ای کئی قوماں تے قبیلیاں دا گڑھ رہیا اے۔مسلماناں دے آؤن توں پہلاں آریہ، ہخامنشی، یونانی، باختری، تسک، کشان، ہون قوماں تے قبیلے وی ایتھے آئے۔پنجاب حملہ آوراں دے پہلے نشانے تے رہیا۔ایس لئی قدرتی طور تے پنجاب دے لوکاں دا اڈواڈ قبلیاں نال واہ پیندا رہیا۔پنجابی زبان دی تاریخ اونی ای قدیم اے، جنا پنجاب وچ آپو انسان دا وجود۔زبان نوں روپ دیون تے اُساری وچ اوہناں سارے عنصراں تے عوامل نے ودھ چڑھ کے حصہ لیا جہناں نال آپ پنجاب دی تاریخ لکھی ہوئی اے تے ایہ تاریخ بوہت ای قدیم، لگا تار تے رنگ برنگی اے۔کئی پارکھاں دا دعویٰ اے کہ حقیقی انسان سب توں پہلاں پنج دریاواں دی سرزمین وچ ای بڑھوتری دیاں موجودہ منزلاں تیکر اپڑیا۔

سرکڈھویں تاریخ دان ڈاکٹر رادھا کمود مکرجی نے 1940ء وچ لاہور وچ منعقد ہوون والی مجلس تاریخ دے سالانہ اجلاس وچ اپنے صدارتی خطبے وچ اک ماہر طبقات الارض مسٹر بیرل (Barrel) دے حوالے نال بیان کیتا کہ تیجے ارضیاتی دور (Niocense) دے اخیر وچ (تقریباً ڈیڑھ کروڑ سال پہلاں) انسان تے ہمالیہ اکٹھے ای ایس خطے وچ ظاہر ہوئے بشریات دے ماہر مسٹر ایلیٹ سمتھ (Elliot Smith) نے شاہی مجلس بشریات دے اک اجلاس وچ دعویٰ کیتا کہ تیجے ارضیاتی دور وچ برصغیر پاک و ہند دے شمالی حصے یعنی (پنجاب) وچ موجودہ انسان دے وڈ کے آباد سن۔پنجابی زبان دے پچھوکڑ دے حوالے نال گل کردے ہوئے محمد آصف خاں ہوراں نے ایہنوں پنجاب نال انج جوڑیا اے:

> ''میری جاچے انسان نے پنجاب دی دھرتی اُتے پہلی واری جدوں بولنا
> شروع کیتا تاں اوہ پنجابی بولی وچ ای سی۔جیویں جیویں ویلا لنگھدا گیا،

وکھ وکھ لسانی گروہاں نال تعلق رکھن والے قبیلے ایتھے آوندے رہے، جیناں دی لفظالی مقامی بولی نُوں متاثر کردی رہی۔ مُنڈا، دراوڑ، آریہ تے ہور کئی نسلی گروہ ایتھے آئے، جنہاں نے پنجابی بولی دی لفظالی دا بھنڈار بھریا''۔(1)

پنجاب دے پہاڑی علاقیاں وچ جہڑے سب توں قدیم باندر طرحاں انسان (Ape Man) دے آثار ظاہر ہوئے نیں، ماہراں نے ایہناں نوں پنجاب دی نسبت نال پنجاب ڈروپتھے کس (Punjab Dropithecus) دا ناں دا تا اے۔ محمد آصف خاں ہوراں ایہنوں Punjab Drypithicus لکھیا اے۔ ایہ آثار کوئی ڈیڑھ کروڑ سال پرانے متھے جاندے نیں۔ ایس سلسلے وچ پنجاب دے پہاڑی علاقیاں چوں لبھن آلے آثاراں نوں Rama Pithicus داناں دتا جاندا اے۔ ایہناں دی عمر اک کروڑ 40 لکھ ور ہے دسی گئی اے۔ وادی سواں دیاں آثاراں توں ڈاکٹر ڈی این واڈیا، De Terra تے T.T.Patterson ایس سِٹے تے اپڑے نیں کہ انسانی ہوند دے نشان ایتھے دوجے برفانی دورتوں لبھنے شروع ہو جاندے نیں۔ ایتھے دو قسم دے لوک وسدے سن: اک پتھر دے گھڑے ہتھیار تے دوجے ہتھ کوہاڑا ورتدے سن۔ پراجے تیکر اساڈے کول ایس سوال دا کوئی جواب نہیں اے کہ برفانی عہد یاں ایہدے توں پہلے دا انسان کہڑے لسانی گروہ نال سمبندھ رکھدا سی۔

فرانس دا اک سرکڈھواں عالم ہنری ولائس (Henri V. Vallias) سواں وادی دیاں آثاراں نوں مُکھ رکھ کے ایس سٹے تے اپڑیا اے کہ سب توں پہلے صحیح انسان نے پنجاب دی دھرتی اُتے ساہ لیا سی کجھ ور ہے پہلاں ای روسی ماہر بشریات پروفیسر بورس کوفسکی (P. Boriskovsky) نے اپنے تحقیقی مقالے وچ لکھیا اے:

''پہلاں پہل باندر وانگن دے انسان دے آثار جہڑے کہ غالباً ہن دے انسان دے وڈکے دی حیثیت رکھدے نیں۔ شمالی بھارت تے نال جُڑے پاکستان (یعنی پنجاب) دے خطے توں لبھے نیں''۔(2)

سرائے کھولا (ٹیکسلا) دے تھیہہ دی کھٹائی توں ہن تائیں تن پرتاں دا پتہ لگیا اے۔ پہلی پرت وادی سندھ دے وسیب توں وی پرانی اے۔ دوجی پرت کوٹ ڈیجی (سندھ) دی ہانی اے تے تیجی پرت 2500 ق م دی اے۔

ایسے پرت توں تھیہہ کھٹائی دے ماہر ایم اے حلیم نوں انسانی کھوپڑیاں تے ڈھانچے لبھے سن۔نسلیات دے اُگے جرمن ماہر ڈاکٹر پرن ہارڈ نے 74 نمونیاں دا تجزیہ کر کے دسیا اے کہ اوہناں وچوں 50 فیصد کھوپڑیاں گول کھوپڑی والی نسل نال تعلق رکھن والیاں دیاں نیں تے باقی لمی کھوپڑی والیاں دیاں تے دوجے گروہ دیاں۔ڈاکٹر برن ہارڈ دے ایس تجزیے مگروں کجھ عالماں نے سراٹ کھولا دے وسنیکاں نوں آسٹرک، دراوڑیاں دوجے نسلی گروہاں نال جوڑیا اے۔ سرائے کھولا مگروں ہڑپا دے تھیہاں توں لبھے انسانی ڈھانچیاں، کھوپڑیاں، سکیاں تے مورتیاں دی واری آؤندی اے۔ ہڑپہ دیاں اڈواڈ پرتاں توں وکھو وکھ نسل نال سمبندھ رکھ آلے تقریباً چار پنج انسانی نسلی گروہاں دا پتہ لگیا اے۔ ہڑپہ وسیب بارے تقریباً 5200 ق م دا گویڑ لایا گیا اے۔ تے کجھ نسلیات دے ماہراں 4000 ق م وی لکھیا اے۔

اُپریاں ساریاں گلاں نوں مکھ رکھ کے اسیں ایہ کہہ سکنے آں کہ پنجاب وچ انسانی تاریخ دے ارتقا دا مکمل تسلسل موجود اے۔نسلیات دے ماہراں دیاں لکھتاں پڑھ کے ایہ سٹا نکلدا ایہ کہ پنجاب وچ سب توں پہلاں نیگریٹو، فِر آسٹرک، فِر دآوڑ تے آخیر تے آریہ آئے سن۔ براعظم پاک وہند وچ جنیاں وی قوماں تے قبیلے آئے پنجاب اوہناں لئی پہلے نشانے تے ای رہیا اے۔ پنجاب دی تہذیب، ثقافت، زبان رسم تے رواج ہر پکھ حملہ آوراں توں متاثر ہوندا رہیا اے۔ پنجاب وچ اوس ویلے پنجابی زبان دا جہڑ اوی لہجہ بولیا جاندا سی ایہ قوماں تے قبیلے اوہدے اُتے اپنا اثر ضرور پاندے رہے نیں۔

> ''It is historical fact that India through the ages remained a farget of foreign invasions and the first area to face most of them was punjab.While the swords of invaders kept on changing the georaphical and political aspects of the land of five rivers, their language which for a very long time was fereian influenced the local language''.(3)

براعظم پاک وہند دیاں پرانیاں زباناں دے تجزیے توں پتہ لگدا اے کہ آریاں دے آون توں پہلاں ایتھے تن وکھو وکھ لسانی حلقیاں دا دور دورہ سی۔ پہلا تے پہاڑی زباناں جیویں تبّتی تے برمی، ایہناں دا سلسلہ لداخ توں شروع ہو کے برصغیر دے شمالی پہاڑی سلسلے دے نال نال ہوندا ہویا برما، سیام، انام تے ہندی چینی تک جا اپڑیا اے۔ ایس وچ لداخ، کماؤں، نیپال، بھوٹان، سکم تے ناگا قبیلیاں دے علاقے شامل نیں۔ بھانویں ساڈے لفظالی بھنڈار وچ کوئی کوئی لفظ ایس ٹولے دا وی نظریں آ جاندا اے پر مجموعی طور تے اساڈیاں زباناں دے لسانیاتی مطالعے وچ ایس ٹولے نوں کوئی خاص مقام حاصل نہیں۔

دوجیاں بھیل، کول تے سنتھالی وغیرہ قبلیاں دیاں زباناں نیں۔ جنہاں نوں منڈا حلقے دے ناں نال جانیا جاندا اے۔ زباناں دے تجزیے توں پتہ لگدا اے کہ ایس ٹولے نوں زباناں دے لحاظ نال دراوڑی حلقے اُتے اچیچ حاصل اے۔ براعظم وچ منڈا قبیلے دراوڑاں توں وی پہلاں موجود سن۔ نال آمری تہذیب جہڑی ہڑپائی تہذیب نالوں وی پرانی سی نوں منڈا گروہ نال ای جوڑیا جاندا اے۔ منڈاری تے پنجابی لفظالی وچ سانجھ دیاں ونگیاں ویکھو:

منڈاری	پنجابی	اردو
دیہہ	دیہہ	جسم
مُنڈی	مُنڈی	سر
کُھری	کُھر	پاؤں
مندرا	مندرے	کانوں کا زیور
نتھ	نتھ	ناک کا زیور
آوا	آوا	بھٹہ
گاگرا	گاگر	گاگر
اگوتر	اگیتر ا	وقت سے/ پہلے
دُھوڑ	دُھوڑ	غبار
لوڑنا	لوڑنا	تلاش کرنا (4)

تیجا لسانی ٹولہ دراوڑی ٹولے نال تعلق والیاں زباناں اُتے مشتمل اے۔ دراوڑ نسل دے لوک تقریباً 3500 قبل مسیح وچ ہندوستان وچ آئے۔ موجودہ دور وچ ایس لسانی گروہ نال تعلق رکھن آلیاں زباناں جنوبی ہند دے حصے وچ پر چلت نیں۔ بلوچستان وچ براہوی قبلیاں دی زبان وی ایسے سلسلے دی اک کڑی اے۔ تامل، تلگو، ملیالم، کناری تے گونڈی وغیرہ ایس دیاں اہم شاخاں نیں۔ پنجابی تے دراوڑی زباناں وچ سانجھی لفظالی دیاں ونگیاں دیکھو:

دراوڑی زباناں وچ پر چلت عام شبد	معنی	پنجابی	معنی
آری	کٹنا	آری	لکڑی چیرن والا آلہ
کوٹا	نکی ٹوکری	گوٹا	نکی ٹوکری
ڈار	رسی	ڈور	رسی
کڑک	بوہا	کھڑک	بوہا
تنتو	دھاگہ	تند	دھاگہ
چمٹا	دستپناہ	چمٹا	دستپناہ
کٹکی	کھڑکی، باری	کھڑکی	باری
کیری	جتی	کھیڑی	جتی
دلال	آڑھتیہ	دلال	آڑھتیہ،

بازاری سوانیاں دادلال (5)

دراوڑاں مگروں پنجاب وچ آریا آئے۔ آریا 2500 ق م توں پہلاں اپنی جمن بھوئیں تیاگ چکے سن 1600-1800 ق م دے وچکار پنجاب وچ اپڑ گئے سن۔ آریاوی اپنی زبان نال لے کے آئے جنہوں ویدی داناں دتا جاندا اے۔ ویدی اوہ زبان اے جہدے وچ رِگ وید، سام وید، یجر وید امنتراں آلا حصا تے اتھر وید دا پہلا حصا متھیا جاسکدا اے۔ ویدی توں اگلا پڑاء سنسکسرت دا اے کئی سر کڈھویں عالم سنسکرت نوں جدید آریائی زباناں دا موجد سمجھدے نیں تے آکھدے نیں کہ بول چال دی سنسکرت وٹدی وٹدی پراکرت بنی۔ ایہو اپراکرت اگے جا کے اپ بھرنش وچ بدل گئی جہدے توں جدید ہند آریائی زباناں نے جنم لیا۔ پنجاب وچ پنجابی، سندھی وچ سندھی تے بنگال

وچ بنگالی وغیرہ۔ ہند آریائی زباناں دا عہد 5100 قبل مسیح توں ہن تیکر متھیا جاندا اے جہدے وچ سنسکرت نوں مڈھلی حیثیت حاصل اے۔ سنسکرت تے پنجابی دی سانجھی لفظالی دے حوالے نال ونگیاں ویکھو:

پنجابی	سنسکرت	اردو
مُٹھ	مُشٹ	مُٹھی
جنگھ	جنگھ	جنگھ
اماں	امبا	ماں
پُتر	پُترہ	بیٹا
دوہترا	دوہترا	نواسا
ننان	نناندری	نند
بھوئیں	بھومی	زمین
اگ	اگنی	آگ
چن	چندر	چاند
پورب	پورو	مشرق
گاؤں	گو	گائے
پندھ	پندھ	سفر
پتیت	پتیت	تسلی
کھیر	کشیر	دودھ،کھیر (6)

ایتھے ایہ گل وی چیتے رکھنی چاہیدی اے کہ جس زبان نوں اسیں، پنجابی داناں دیندے آں ماضی وچ ایہدے کئی مقامی ناں رہے نیں۔ جیویں سندھی وچ ایس نوں سرائیکی، پشاور وچ ہندکو، جموں وچ پہاڑی تے گوجری، دلی دے نیڑے دے علاقیاں وچ پوادھی آکھیا جاندا اے۔ انجے ای ہور کئی مقامی ناں نیں جیویں لہندی، ملتانی، ریاستی، پوٹھوہاری، دھنی، ماجھی، ملوائی، دوآبی وغیرہ۔ پنجابی دے کئی شاعراں ایہنوں ہندی یاں ہندوی وی آکھیا اے۔ قبل مسیح

دیاں زباناں وچوں پالی زبان جہڑی کسے ویلے ٹیکسلا دے آلے دوالے دی زبان سی۔ پالی تے قبل مسیح دور دی پنجابی دے حوالے نال سانجھی لفظالی دیاں ونگیاں ویکھو:

پالی	پنجابی
ناچ	ناچ
کم	کم
رکھا	راکھی
نٹ	نٹو
کھنڈ	کھنڈو
دیئور	دیورو
کھیت	کھیت
کدال	کدال (7)

پالی دے پنجاب دے پوٹھوہار دے علاقے نال سمبندھ رکھن داجہڑا سب توں وڈا ثبوت اساڈے کول موجود اے اوہ بدھ مت دی اک پرانی کتاب ''ست نپات'' (Nipata-Sutta) اے جہڑی پالی زبان وچ لکھی گئی اے تے ایہدے رچن دا سماں کوئی ڈھائی ہزار سال پرانا متھیا گیا اے۔ انج ای جدوں سکندر یونانی سندھ وادی وچ آیا تاں کئی یونانی لفظ پنجابی وچ آئے۔ 711ء/92ھ وچ محمد بن قاسم دے دیبل اُتے حملے نال تاریخ وچ پہلی واری عرب تے ہندی سا کاداری داڈھ بجھیا۔ دیبل توں لے کے ملتان دے اُتے تک دے سارے علاقیاں اُتے عرب مسلماناں دی حکومت تگڑیاں تے پکیاں بنیاداں اُتے قائم ہوگئی۔ عرباں نے سندھ وچ اپنی زبان نوں پرچلت کیتا جہڑی ساری وادی دی سرکاری زبان بن گئی۔ (8)

ارض پاکستان (مکران، سندھ، ملتان وغیرہ) وچ عرباں دے دور حکومت (1025ء۔664ء) عربی زبان سرکاری تے تعلیمی زبان دی حیثیت نال تقریباً چار سو سال تک پرچلت رہی تے غزنوی زمانے (1186ء۔998ء) دے مڈھلے دور وچ مغربی زبان نوں لاہور توں کابل سرکاری تے عربی زبان دی حیثیت حاصل رہی۔ محمد بن قاسم کے

ہاتھوں سندھ کی فتح کے بعد ان علاقوں کے شہری فاتحین کی روایات سے متاثر ہونا شروع ہو گئے۔ جس وجہ سے مقامی لوگوں نے مذہبی ضرورت کے مطابق عربی زبان سیکھنا شروع کر دی اور ساری مقامی زبانوں نے عربی رسم الخط میں لکھنا شروع کر دیا۔ دوسری زبانوں کی طرح پنجابی زبان بھی عربی زبان سے بہت زیادہ متاثر ہوئی۔ لہذا اس نے بھی کتابت کے لیے عربی خطاطی کو چنا اور بہت سے عربی الفاظ خاص طور پر مذہبی الفاظ ہو بہ ہو استعمال ہونا شروع ہو گئے۔(9) پنجابی تے عربی زباناں دی سانجھی لفظالی دیاں کجھ ونگیاں ویکھو:

عربی	پنجابی
قانون	کنون
صوفی	صوفی
آدم	آدم
ابلیس	ابلیس
اجر	اجر
انسان	انسان
تسبیح	تسبی
مجلس	مجلس
وضو	وضو
بیعانہ	بیانہ
تحقیق	تحقیق (10)

حقیقت ایہ اے کہ عرباں دے زمانے وچ اٹھویں صدی عیسوی وچ ملتان ثقافت تے ادب دا مرکز بن گیا سی۔ جدوں سلطان محمود غزنوی نے پنجاب وچ حکومت قائم کیتی تاں لاہور ملتان نالوں وی اہم ثقافتی تے ادبی مرکز بن گیا۔ مبلغاں، شاعراں، لکھاریاں تے تاجراں دی اک وڈی گنتی لاہور وچ اکٹھی ہوگئی۔ مقامی زبان (پنجابی) نے فارسی تے عربی توں نویں لفظالی لئی تے ہندوی تے لاہوری آکھوائی۔ اک لمے چر تیکر پنجاب ایران نوں خراج تحسین

پیش کردار ہیا اے تے فارسی ثقافت تے زبان نے ہندوستانی ثقافت تے زبان نوں متاثر کردی رہی اے پر سب توں گوڑھا اثر ایس حوالے نال پنجاب اُتے پیا۔ اگر چہ ایہ وی حقیقت اے کہ غزنوی ترک سن تے ترکی بولدے سن، افغان، پشتو تے فارسی بولدے سن تے شروع آلے مغل وی ترکی بولدے سن، ایس سارے دور وچ تے سکھ حکمران مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دور وچ وی خالص فارسی زبان عدالتی زبان رہی۔ فارسی نے کسے وی دوجی زبان دی نسبت سب توں زیادہ پنجابی زبان نوں متاثر کیتا۔ پہلاں ملتان اسلامی تعلیمات دا مرکز سی۔ فر ہولی ہولی ایہ مرکز لاہور تے دہلی منتقل ہو گیا۔ ایس لئی فارسی تے عربی پہلاں سندھی تے ملتانی نال رلیاں ملیاں ہوئیاں تے فر پنجابی نال۔

قبل مسیح سمے وچ وی اسانوں ایران تے پنجاب دے سنبدھاں بارے ہور نگر ثبوت ملدے نیں۔ ایران دے بادشاہ دارا (521 ق م توں 485 ق م) نے مختلف علاقیاں نوں فتح کرن لئی اک وڈا پروگرام بنایا جہدے بعد مختلف علاقیاں اُتے حملے کر کے جہلم دریا تیکر دا علاقہ اپنی سلطنت وچ شامل کر لیا۔ اوس سمے ایران وچ 37 صوبے سن جہناں وچوں اک پنجاب وی سی۔ ایس لئی پنجاب دے ایرانی سرکار دا اک حصہ بن جان نال اتھے فارسی اثرات ضرور آئے ہوون گئے۔ فارسی اثرات دا دوجا وڈا دور اوہدوں شروع ہویا جدوں محمود غزنوی دے حملیاں دا آغاز ہویا۔ بعد وچ محمود غزنوی نے لاہور نوں اپنی سلطنت دا اک حصہ وی بنا لیا۔ لاہور دے علاقے دی غزنوی حکومت نال جڑت نے پنجاب دی زبان اُتے فارسی زبان دے اثرات دا ڈھنبھ بنھ دتا۔ ایہ جڑت 1021ء وچ ہوئی سی۔ ایہناں اثرات دے نال نال پنجابی زبان وی پنجاب وچ اپنا بولن چلن دا تے لکھتی روپ وٹاندی رہی۔

> ''Briefly we can deduce that in the seventh or eighth century the seeds of present punjabi were sown. Upto 1000AD Punjabi developed under the shadow of apbhransh after which it evolated to its polished form. In the eleventh century it became the literary language used as a medium of expression by masud saad salman, and in

thirteenth century by Baba Farid Shakarganj. It was then owned by Sufis''. (11)

ایتھے ایہ گل چیتے رکھنی چاہیدی اے کہ زبان دی ادبی عمر اوہدی لسانی عمر نالوں ہمیش گھٹ ای ہوندی اے۔ پنجابی زبان کئی صدیاں توں موجودسی پر ادبی روپ دے باقاعدہ ثبوت بابا فرید دی شاعری توں ملدے نیں۔ پنجابی فارسی سانجھی لفظالی دیاں کجھ ونگیاں ویکھو:

فارسی	پنجابی
پنجاب	پنجاب
پنجابی	پنجابی
آتش	آتش
پدر	پدر
جام	جام
خدا	خدا
شاد	شاد
شادی	شادی
گلاب	گلاب
دوپہر	دوپہر
ناخن	ناخن
یخنی	یخنی (12)

مغلاں دے زوال مگروں کجھ چرلئی پنجاب وچ سکھ حکومت قائم ہوئی جہدے مگروں 1849ء وچ پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ ہوگیا جہڑا 98 سال تیکر برقرار رہیا۔ انگریزی پسار مگروں ایتھے تھلڑی پدھر اُتے اردو تے اُتلی پدھر اُتے انگریزی دا سکہ رواں ہویا۔ انج 1021ء توں لے کے 1849ء تک 828 سال دا سمہ اوہ اے جدوں

پنجاب اُتے فارسی اثرات شروع ہوئے تے اپنی انتہا تیکر اپڑے ایس دوران زیادہ عرصہ اوہ اے جدوں فارسی سرکاری زبان وجھوں ہر تھاں پر دھان رہی۔ جیویں اسیں ایس مضمون دے شروع وچ گل کیتی اے کہ پنجابی زبان دی تاریخ اونی ای پرانی اے جنا پنجاب وچ انسان دا وجود۔ کئی ہزار ورہے پہلاں ایتھے کئی قوماں تے قبیلیاں آؤندے رہے جہناں دی زبان پنجاب دی زبان اُتے اثر پاندی رہی۔ جہدے کارن دوجیاں زباناں دے لفظ پنجابی زبان وچ آؤندے رہے۔ اڈواڈ ویلیاں وچ ایس زبان دے وکھو وکھ ناں رہے۔ دوجیاں قوماں تے قبلیاں لئی تاں پنجاب ہمیش پہلے نشانے تے رہیا اے۔ ایس لئی تہذیب، ثقافت، رسم تے رواج تے دوجیاں شیواں دے نال پنجاب دی زبان پنجابی اُتے وی دوجیاں زباناں دے گوڑھے اثرات پئے۔ قبل مسیح توں لے کے ہن تیکر کئی ہزار ورہے لنگھن مگروں وی ایس زبان نوں کدے وی سرکاری حیثیت حاصل نہیں رہی۔ ایہدے باوجود پنجاب دی ایہ زبان کروڑاں لوکاں دی زبان دی صورت وچ موجود اے تے ہر پدھر اُتے ایہدے وچ تخلیقی، تحقیقی تے تنقیدی کم ہور ہیا اے۔

حوالے

1- Muhammad Asif Khan, Punjabi Boli da Pachokar, Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 2014, P:44

2- Ain-al-Haq Fareed Koni, Tarjuma te Tarteeb: Ahmad Shahzad-Punjab Lasani, Sanjh, Lahore: Sanjh Publishers, 2020, P:35

3- S.N. Java: Influence of persian on Punjabi Language and Literature, Thesis for Ph.D Persian, Jawaharlal Nehru Univeristy, New Delhi, P:46

4- Punjabi Lasani Sanjh, P:51, 52

5- Punjabi Lasani Sanjh, P:62, 89

6- Punjabi Lasani Rabtay, P:68, 73

7- Punjabi Lasani Sanjh, P:149, 151

8- Mazhar Moeen, Dr, Pakistan Ma Arbi Zuban, Lahore: Markaz al Sheikh Zayed al Islami Jamaya Punjab, 2003, P:36, 41

9- Muhammad Javaid, Al Khat , Al Arbi Fi Pakistan, Tahkeeki Mukala, Barae Ph.D, Shobha Arbi, Punjab University, Lahore 2010, P:249, 250

10- Punjabi Lasani Sanjh, P:173, 176

11- Influence of Persian on Pubjabi Language and Literature, P:48

12- Punjabi Lasani Rabtay, P:124

Parakh
Research Journal Deptt. of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore (Pakistan)
Vol: 9, Jan.-June 2024

پارکھ
تحقیقی مجلّہ شعبہ پنجابی زبان وادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔جون 2024ء، مسلسل شمارہ 17

☆ ڈاکٹر دلشاد رسول کسانہ

MOON APEARD FROM ARAB

چن عربوں چڑھیا

Abstract

In all the living languages of the world the word Seerat is generally used for the holly life of the Holly Prophet (SAW). The indescribable place of Seerat-e-Rasool in the Islamic Literature does not need to be mentioned. So much has been written about the Holly Prophet (SAW) till these days that it is literally impractical to enlist all these works. Saleem Khan Gimmi's work "Chan Arboun Charrhya" has been discussed and analyzed in this research. This book on Seerat has been examined on the research as well as on the critical grounds. And an effort has been made to trace out the place of this work on Seerat in the Punjabi Literature. It has also been kept in the mind whether the requirements of Seerat writing have been fulfilled or not.

Keywords: **Seerat, Islamic Literature, Holly Prophet (SAW), Saleem Khan**

☆ لیکچرار، گورنمنٹ گریجویٹ کالج شاہ کوٹ، ننکانہ صاحب

CC BY NC

Gimmi, Chan Arboun Charrhya,

ساڈے نبی پاک حضرت محمد ﷺ دنیا دی اوہ ہستی نیں جنہاں دی حیاتی دا ہر انگ پورے دا پورا محفوظ تے چڑھدے وانگ نکھریا ہویا اے۔ آپ ﷺ دی حیاتی نور دا اوہ سوہنا نمونہ اے جس کولوں انسانیت ہمیش راہنمائی حاصل کردی رہی تے ہمیش کردی رہوے گی۔ حضور ﷺ اللہ تعالیٰ دے آخری نبی نیں ایس لئی اللہ تعالیٰ نے آپ ﷺ دی حیاتی دے اک اک انگ دی حفاظت فرمائی۔ قرآن مجید وچ حضور ﷺ دی حیاتی بارے ڈھیر جانکاری ملدی اے، نال ای آپ ﷺ دے ساتھیاں تے اوہناں توں بعد آون والے لوکاں حضور ﷺ دی پوتر حیاتی دے ہر انگ نوں احتیاط نال جمع کرن دا آہر کیتا۔ حضور ﷺ دے قول تے فعل بارے روایتاں دی صحیح کھوج تے پرکھ مسلماناں لئی بوہت وڈھے اعزاز دی گل اے۔ ایس فن وچ روایت نوں بوہت اہمیت حاصل اے۔ سیرت نگاری دا فن سیرت النبی ﷺ ایسا مبارک موضوع جس بارے دنیا بھر دیاں زباناں اندر بے شمار کتاباں لکھیاں جا چکیاں نیں۔ عربی ایس سلسلے وچ سب توں ودھ خوش نصیب نیں ایس توں بعد اردو تے پنجابی زبان دا نمبر اے۔

''سیرت'' عربی زبان دا اکھر ہے۔ جہدے لُغوی معنی ٹرن پھرن تے چال ڈھال دے نیں۔ ایہدا مادہ 'سیر' ہے تے ایہدی جمع 'سیر' ہے۔ لفظ سیرۃ دراصل سار یَسیرُ سَیراً و مَسیراً توں نکلیا ہے۔ بولیاں جان والیاں زباناں وچ سیرت دا اکھر عام طور تے حضور ﷺ دی مبارک حیاتی لئی ورتیا جاندا ہے۔ جرمن مستشرق اسپرنگر موجب اسماء الرجال راہیں پنج لکھ لوکائی دا حال جانیا جاسکدا اے۔ علامہ شبلی نعمانی 'سیرت النبی ﷺ' دی جلد اوّل وچ فرماؤندے نیں:

> ''مسلمانوں کے اس فخر کا قیامت تک کوئی حریف نہیں ہوسکتا کہ انہوں نے
> اپنے پیغمبر ﷺ کے حالات اور واقعات کا ایک ایک حرف اس استقصا کے
> ساتھ محفوظ رکھا کہ کسی شخص کے حالات آج تک اس جامعیت اور احتیاط
> کے ساتھ قلمبند نہیں ہوسکے۔ اور نہ آئندہ توقع کی جاسکتی ہے''۔(1)

سلیم خاں گمّی صرف لکھاری ای نہیں سگوں سچّے عاشقِ رسول ﷺ تے پکّے مسلمان وی سن۔ اوہناں اپنے ایمان تے عقیدے دے تقاضیاں موجب ''چن عربوں چڑھیا'' کتاب علمی تے تحقیقی دیانتداری نال کم لیندیاں لکھی۔ ایہہ لکھت سیرت تے مبنی اے۔ ہر لکھت لئی قرآن تے حدیث توں مکمل راہنمائی ملدی اے۔ لکھت پہلی وار قلات

پبلشرز، کوئٹہ توں 1982ء وچ، دوجی جلد 1993ء وچ سنگِ میل پبلی کیشنز، لاہور ولّوں چھاپے چڑھی۔ دیباچہ 'وگدی ندی' دے سرنانویں ہیٹھ ڈاکٹر امان اللہ خان صاحب ہوراں لکھیا۔ کتاب نوں تِن (3) حصّیاں تے دو (2) باباں وچ ونڈیا گیا اے۔ کتاب دا مڈھ 'پنجابی وِچ سیرت نگاری' دے سرناویں ہیٹھ اے۔ بزرگاں دی حیاتی تے اوس دے کارنامیاں نوں عرب دے لوک بندے دے مرن مگروں بیان کردے سن۔ ایسے روایت تے بعد وچ حضورﷺ دی سیرت لکھی گئی۔ سیرت نگاری دا قابلِ اعتماد طریقے نال مُڈھ اُموی دور وچ بجّھا، ایس دے نال اوہ ایہہ وی دس پاؤندا اے کہ ایس دور دی تاریخ نویسی تے سیرت نگاری نقص توں خالی نہیں، ایس دور دی تاریخ نویسی تے سیرت نگاری دے نمونے گھٹ لبھدے نیں۔ سیرتِ رسولﷺ بارے سب توں زیادہ قابلِ اعتبار مواد قرآن وچ اے ایس دا دوجا سو ما حدیث پاکﷺ۔ لکھاری نے سیرت پاک لکھدیاں جنہاں کتاباں نوں معتبر جانیا اوہ 1۔ بلاذری دی 'النساب الاشراف، 2۔ ابن اسحاق دی ''سیرتِ رسول اللہ، 3۔ ابنِ ہشام دی 'سیرت النبیﷺ۔ ہر واقعہ چھان پھٹک کے درج کیتا گیا کمزور تے غیر ثقہ روایت نہیں۔ مقصد حضورؐ دی ذات توں قاری نوں مرعوب کرنا نہیں سگوں متاثر کرنا۔ آپﷺ کُل انسانیت دے خیر خواہ نیں پر زمانے والے اوس دی پُکار اُتے چھیتی نال لبیک کہن واسطے تیار نہیں ہوندے سگوں پتھر وسان توں وی نہیں مُڑ دے۔ ایہناں حالاں نوں صبر تے حوصلے نال برداشت کرنا انسانیت دی ڈُبدی کشتی نوں ساحلِ مراد تیکر اپڑا دینا اے آپﷺ دا بوہت وڈا معجزہ اے۔ لکھاری نے اپنے فاضلانہ قلم نال حضورﷺ دی ذات بابرکات دیاں خوبیاں نوں تھوڑے جہے لفظاں وچ اِنج سامنے لیاؤندا اے کہ قاری دے دل وچ جذبیاں دیاں لہراں حرکت کرن لگدیاں نیں۔ سیرت نگاری دی حد سیرت ابنِ ہشام مطبوعہ بیروت (لبنان) دے مقدمے وچ لبھ جاندا اے جتھے لکھیا گیا اے کہ رسول اللہؐ دی سیرت توں مراد ایہہ اے کہ آپﷺ دی حیاتِ مبارکہ توں پوری واقفیت کرائی جائے۔ آپﷺ دی آمد توں پہلاں اُوہناں نشانیاں دا تذکرہ جنہاں نال آپﷺ دی ذات دا تعلق اے جو رسالت دی تمہید بنیاں ہوون۔ سلیم خاں گمّی ہوراں پنجابی وچ اوّلین نعت گو شاعر بابا گورو نانک نوں متھیا اے اوہناں دا شعر ایس رجھوں:

ص صلاحت محمدی لکھ تھیں آکھو نِت

خاصہ بندہ سجیاسر متراں ہو مت (2)

بابا گورو نانک توں بعد شاہ حسین لہوری ہوراں دا نمبر ہے، فیر حافظ برخوردار، نوشہ گنج بخش، مولوی غلام محی الدین قصوری توں ہوندا ہویا ایہہ سلسلہ دائم اقبال دائم تے مکا۔ ملک غلام سرور کنجاہی ہوراں حضورﷺ دی سوانح عمری پنجابی نظم وچ لکھی۔ اسلوبِ نگارش حفیظ جالندھری دے شاہنامہ اسلام ورگا سی تے بحر ہیر وارث ورگی سی کتاب دو جلداں وچ اے۔ ایم حبیب اللہ فاروقی ہوراں 'نبیاں دا سردار' ناں دی کتاب 1942ء وچ لکھی۔ ایس توں بعد 1962ء وچ حکیم عبدالکریم ثمر ہوراں 'سچی سرکار' ناں دی کتاب پنجابی نثر وچ لکھی۔ پہلا باب 'مکی زندگی' دے سرنانویں ہیٹھ اے ذیلی سرناویں جھاتی، اک ہور جھاتی، قبائلی تنظیم، شجرہ، ولادت، مکّہ، ہم عصر سیاسی پس منظر، خاندانی پس منظر، بچپن، اِک سفر کئی سفر، حربِ فجار، حلف الفضول، چہرہ مبارک، چانن، ظلم دی داستان، تبلیغی دورے نیں۔ 400ء وچ عیسائی راہبہ اتھریا دے مقدس مقام ویکھن دی آس توں شروع ہویا۔ حضورﷺ دی پیدائش تے عرب دے جغرافیہ تے بحث وی اے۔ لکھاری نے چنگے کھوجکا روانگ عرب دے تاریخی حالات دے نال جغرافیائی حیثیت اُتے وی چنگی بھلی روشنی پائی عرب دے تمدنی حالات دا سوجھوان دی نظر نال جائزہ لتا۔ ماحول اتے کُھل کے گل کیتی ماحول نوں سنوارن لئی حضورؐ ایس دُنیا وچ تشریف لیائے۔ فیر حضورﷺ دا شجرہ نسب:

> ''عدنان، معد، نزار، مضر، الیاس، مدرکہ، خزیمہ، کنانہ، نفر، مالک، فہر، غالب، لوئی، کعب، مرّہ، کلاّب، قصی، عبدمناف، ہاشم، حضرت عبدالمطلب تے عبداللہ''۔(3)

حضورﷺ دی ولادت بارے دو تاریخاں 9 ربیع الاول تے 12 ربیع الاول درج کیتیاں گئیاں نیں نال ای ایہ دس وی پائی اے کہ ایہ دونویں تاریخاں سیرت نگاراں معتبر منی گئی اے۔ مکّے بارے گل کردیاں لکھاری دسدا ہے کہ مکّہ اک پہاڑی علاقہ اے تے شہر دے چاروں پاسے پہاڑ نیں۔ سطح سمندر توں اچیائی 1000 فٹ اے، آب و ہوا گرم خشک اے۔ قرآن مجید وچ ایس شہر نوں مکّہ، بکّہ، ام القریٰ تے بلد الامین آکھیا گیا اے۔ حضورﷺ دی ولادت باسعادت ویلے مکے دی آبادی ڈبلیو منٹگمری واٹ دی کھوج مطابق پنج ہزار سی۔ ایس دے نال مسجد الحرام بارے کہ ایس دے اندر خانہ کعبہ اے تے کجھ فاصلے تے زم زم دا چشمہ اے۔ مکے وچ نہر زبیدہ وی وگدی اے۔ غارِ حرا مکّے وچ اے۔ خانہ کعبہ دے پچھلے پاسے حضرت ابراہیم علیہ السلام تے حضرت اسماعیل علیہ السلام دفن نیں۔ ہم

عصر سیاسی پس منظر وچ ابرہہ تے حضورﷺ دے دادا حضرت عبدالمطلب دے مکالمے بڑے سوہنے ڈھب وچ نقل کیتے گئے نیں، عبدالمطلب نے ابرہہ نوں اپنے اونٹھاں بارے جیہڑا جواب دتا اوہدے وچ اپنی ذات اُتے اعتماد تے خدادی ذات اُتے بھروسہ اصل وچ ابرہہ دی شکست دی دس پائی اے۔ حضورﷺ دے دادا جی دا جواب سی:

''میں صرف اونٹاں دا مالک آں ایس واسطے اونٹ ای منگ سکنا واں۔ خانہ
کعبہ دا مالک رب اے اوہ آپ اوسدی حفاظت کرے گا۔۔۔۔ تُسیں
جانو تے اوہ جانے''۔(4)

حضورﷺ دے خاندانی پس منظر توں بعد حضورﷺ دے بچپن بارے دس پائی گئی آپﷺ جمن توں پہلے ای یتیم سن پر حضورﷺ بچپن توں بڑے خلیق، شفیق تے خدا پرست سن۔ نہ کدی کسے نال لڑے جھگڑے تے نہ ای کدی بُت نوں سجدہ کیتا نہ ای کدی غیر اخلاقی محفلاں وچ شرکت کیتی۔ آپﷺ نے اپنی والدہ ماجدہ توں وَکھ جنہاں دا دُدھ پیتا اوہناں دی دس اے اَتے حضرت حلیمہ سعدیہؓ نال لوکائی دا رویہ، شقِّ صدر دے واقع بارے گل۔ اوس ویلے مکے دے شہری حکومت چلاون واسطے جیہڑے محکمے یاں شعبے سن اوہناں بارے دسیا گیا مثلاً حجابہ، سقّایہ، افادہ، دِتیہ، سفارت، لوا، ندوہ، خیمہ، خازنہ، ازلام۔ حضورﷺ نے جیہڑے سفر تجارت، تبلیغ یاں کافراں تے مشرکاں نال لڑائی لئی کیتے اوہناں بارے بھرویں گل بات کیتی گئی اے اہم جنگاں حربِ فجار تے حلف الفضول بارے وی جانکاری اے۔

سلیم خاں گمّی ہوراں حضورﷺ دا سراپا بیان کردیاں لہجہ بڑا سنبھلیا ورتیا۔ لفظاں دی چون دھیان نال کیتی، کدھرے کوئی ادھورا لفظ نہیں۔ اختصار تے جامعیت نال چند سطراں وچ سراپا اُلیک دتا اے۔ ایہہ اقتباس گمّی ہوراں دی زبان اُتے زبردست گرفت دا ثبوت اے۔ ہر لکھت وچ جانکاری بھرپور انداز نال دتی گئی اے۔ سراپا نگاری دے فن اتے عبور حاصل سی۔ اوہناں حضورﷺ دے چہرہ مبارک بارے بھرویں جانکاری دتی۔ حضورﷺ دے اعلان نبوت نوں 'چانن' نال تشبیہ دتی گئی اے۔ ایہ اوہ چانن سی جس پوری دنیا توں کُفر دے ہنیرے مکاون دا سُنیہا دتا۔

لکھت دا آخری حصّہ حضورﷺ دی مدنی زندگی' سرناویں وچ مدینے دی ہجرت، نبی دا شہر، متفرق واقعات، دین مکمل ہوندا ہے، بیماری، وفات تے تدفین۔ مدنی دور حضورﷺ دے مکّے توں ہجرت کر کے مدینے اپڑن توں شروع ہوندا ہے۔ ہجرت توں پہلے مدینے نوں یثرب دے ناں نال پُکاریا جاندا سی۔ عربی وچ 'مدینہ' عام

شہر نوں آکھیا جاندا ایہہ لفظ 'یثرب' واسطے مخصوص ہو کے رہ گیا، کیوں جے اوتھے حضور ﷺ آرام فرمانیں۔ ایسے طرح لفظ ہجرت حضور ﷺ دے تعلق نال اچیتا حاصل کر چکا اے۔ جہدا مطلب جُدا ہونا یا چھڈ دینا اے ترکِ وطن نوں ہجرت آکھدے نیں، ایہہ لفظ رسول اللہ ﷺ دی سیرت نال خاص تعلق رکھن دی بنا تے خاص مطلب رکھدا اے یعنی مکّے توں مدینے آؤن داناں ہجرت سی ایسے واقعے تے اسلامی کیلنڈر دی بنیاد اے۔ آپ ﷺ دی مکّے توں مدینہ ول ہجرت کسے ذاتی فائدے لئی نہیں سگوں دینِ اسلام تے اللہ تعالیٰ دی رضا دی خاطر کیتی گئی سی۔ ہجرت دے دوران آپ ﷺ نوں تے آپ ﷺ دے ڈھیر قریبی ساتھیاں نوں ڈھیر تکلیفاں تے مشکلاں برداشت کرنیاں پئیاں۔ سفر دے دوران آپ ﷺ دے معجزیاں داذکر وی اے۔

مسجدِ قبا دی بنن مگروں حضور ﷺ دے مدینہ منورہ وچ استقبال دا نقشہ من کھچویں انداز نال پیش کیتا۔ نبی ﷺ دے سرناویں ہیٹھ حضور ﷺ دا مدینہ منورہ وچ داخلہ تے مسلماناں دا میزبانی لئی درخواست کرنا، حضور ﷺ دی اونٹھنی قصویٰ دا حضرت ایوب انصاریؓ دے گھر اگے ٹھہرنا، قبیلہ اوس تے خزرج دا مسلمان ہونا، مسجد نبوی دی تعمیر، صفحہ دا بننا، مہاجراں تے انصاریاں دا بھرا بھرا بننا وغیرہ توں مگروں لکھاری نے نماز دیاں رکعتاں بارے گل کیتی مکّے وچ امن نہ ہوون پاروں فرض نماز واسطے 2 رکاتاں سن مدینہ آکے امن ہو گیا جیہڑیاں چالور کاتاں ملدیاں اوہناں دا باقاعدہ مُڈھ مدینہ آکے رکھیا گیا۔ نال ای باجماعت نماز واسطے نمازیاں نوں بلاون لئی اذان دا طریقہ طے پایا حضرت بلال حبشیؓ نوں پہلے موذن ہوون دا شرف حاصل اے۔ مکّے وچ چونکہ حالات سازگار نہیں سن ایس لئی جمعے دی نماز وی نہیں سی ہوندی جس دیہاڑ آپ ﷺ مدینہ منورہ تشریف لیائے اوہ جمعۃ المبارک دا دن سی۔ آپ ﷺ نے خطبہ دتا تے جمعہ دی نماز پڑھائی۔ ایس دور وچ قبلہ وی بیت المقدس توں خانہ کعبہ ول پرت چکا سی:

> ''نومبر 623ء نوں اک صبح حضور ﷺ مدینے توں باہر نماز پڑھ رہے سن، دو سجدے بیت المقدس وَل منہ کر کے کر چکے سن تے حضور ﷺ نے اچانک اپنا رُخ شمال توں جنوب ول (مکّہ ول) کر لیا۔ ایسے کر کے ایس مسجد نوں مسجدِ ذوقبلتین کہندے نیں''۔(5)

ایہہ دُنیا دے اوس عظیم بھائی چارے دا ذکر اے جیہڑا انصاریاں اپنے مہاجر بھین بھراواں لئی وکھایا۔ فیر

حضورﷺ دی حیاتی وچ ہوون والے اڈواڈ واقعیاں دا ذکر کیتا گیا قبلہ بیت المقدس توں خانہ کعبہ ول ہویا، حضرت سلمان فارسیؓ دا حضورؐ اُتے ایمان لیانا، غزوہ خندق وچ حضرت سلمان فارسیؓ دا کردار، روزے دی فرضیت، عیدالفطر دی نماز دی ادائیگی، زکوٰۃ دا نظام، حضرت علیؓ تے حضرت فاطمہؓ دی رسمِ نکاح، حضرت حفصہؓ نال حضورﷺ دا نکاح، وراثت دے قانون دالاگو ہونا، مشرکہ دا نکاح مسلمان نال حرام قرار پانا، شراب دا حرام ہونا، حضرت اُمِ سلمہؓ نال حضور ﷺ دی شادی، امام حسینؓ دی پیدائش، حضرت زینبؓ بنتِ خریمہ نال حضورﷺ دا نکاح، تیمّم دا حکم، حضورﷺ دی حضرت جویریہؓ بنتِ حارث بن ابی ضرار نال ویاہ، شوال 5ھ حضورﷺ دی زینبؓ بنتِ جحش نال ویاہ، حضرت زینبؓ دے ولیمے والے دن حجاب دی آیت دا نزول، زنا دی سزا 100 کوڑے نازل ہوئی، حج دی فرضیت، سود حرام قرار پایا۔

مغازی دے عنوان ہیٹھ غزوہ، سرّیہ تے رزیہ (Razia) دی تعریف اے ایہناں دی تعداد دی بیان اے جیہڑی کل 82 نیں۔ حضورﷺ نے جنہاں لڑائیاں وچ آپ حصّہ لتا اوہناں دے ناواں دی لسٹ وی دتی گئی اے، جنہاں دی کل تعداد 27 اے۔ حضورﷺ دے مدینے دے یہودیاں نال ہوئے معاہدے دی تفصیل تے نالے معاہدہ نوں 'صحیفہ' دے ناں نال یاد کیتا گیا اے۔ حضورﷺ دی جنگی حکمت عملی تے تدبیر بارے بھرویں جانکاری اے غزوہ بدر بارے جانکاری اے مسلماناں دی تعداد بارے نکھیڑا وی کیتا گیا اے:

> ''مسلماناں دی تعداد 314 سی، ایہہ ڈاکٹر برکت احمد نے لکھیا اے۔ مولانا شبلی نعمانی 313 لکھدے نیں۔ عام وی 313 دا ہندسہ اے پر موجود 314 سن''۔(6)

لکھت نوں سمیٹ دیاں لکھاری نے حضورﷺ دے خطبہ حجۃ الوداع بارے گل بات کرن توں بعد آپﷺ دی بیماری تے تدفین تے جا کے لکھت دا مکاڈھیر سوہنے تے من موہنے ڈھبوں کیتا اے۔ لکھاری نے سچّے عاشقِ رسولﷺ ہوون دا حق ادا کر چھڈیا۔ لکھت دی خاص خوبی ایجاز تے اختصار اے۔ گمّی ہوراں نوں علمیت تے ادبیت پاروں ایہہ مقام لبھا۔ اوہناں دا سب توں وڈا کم حسین اسلوبِ تے انداز بیان اے۔ گل کرن دے ڈھنگ دی وکھریویں خوبی اوہناں دی اوہ قوت تے جوشِ بیان اے جیہڑا اوہناں احساسِ کمال تے احساسِ عظمت دی دین اے۔ ایس خوبی نے اوہناں دی نثر وچ صلاحیت تے طاقت پیدا کیتی اے۔ ایہہ قوت تے جوش اوہناں دی خود

اعتمادی اَتے احساسِ برتری دی دین اے۔ اوہناں دے ترِ کھے، گُندے ہوئے تے متوازن جملے لکھت وچ رُعب تے وقار پیدا کردے نیں۔ اوہناں دے اسلوب وچ خاص روانی، بہاؤ، جوش تے قوت لُکی اے۔

ہن تیکر پنجابی نثر وچ سرورِ کائنات حضرت محمد ﷺ دی سیرت پاک بارے ڈھیر کتاباں لکھیاں گئیاں مختصر تے تفصیلی وی۔ اوہناں وچ 'چن عربوں چڑھیا' نوں نویکلی تھاں حاصل اے۔ 'چن عربوں چڑھیا' نے شائع ہو کے عاشقانِ رسولؐ دے دلاں نوں معطر کیتا۔ سرورِ کائنات دی ساری حیاتی عظمت دیاں داستاناں دا مجموعہ اے، کسطراں ممکن اے حضور ﷺ دی حیاتی دی داستان اے کتاب دا کوئی ورقہ آپ ﷺ دی عظمت دے بیان توں خالی نہیں۔ ترتیب تے تدوین کردیاں سیرت نگاری دے پکّے اصولاں نوں سامنے رکھیا گیا۔ سیرت نگاری دے جیہڑے اصولاں نوں سامنے رکھیا گیا اوہ اصول خاص کر حضور ﷺ دی سیرت نگاری دا خاصہ نیں۔

1- پہلا اہم اصول ایہہ کہ سارے واقعاں دی پرکھ لئی قرآن حکیم نوں مأخذ منّیا جائے۔ بعد وچ حدیثِ صحیحہ نوں اوّلیت دتی تے سارے واقعات دے جزاں نوں حدیث تے روایتاں دی روشنی وچ سیرت دی مکمل پرکھ کیتی جائے۔ کیوں جے قرآن تے حدیث توں ودھ سیرت لئی کوئی مآخذ نہیں۔

2- حدیثاں پاروں جے روایتاں وچ اختلافی صورت پیدا ہو جاوے تے فیر رواہ باب فقہ توں رجوع کیتا جانا چاہیدا ایا تے روایتاں نوں مقدم سمجھیا جاوے۔

3- سیرت دے واقعاں ضمن وچ علت و معلول نوں لبھنا لازمی اے۔

4- شہادت دا معیار واقعاں دی نوعیت نوں سامنے رکھدیاں کیتا جانا چاہیدا اے۔

5- سیرت نگاری دے فن وچ ڈھیر اہمیت ایس گل نوں دینی چاہیدی اے کہ روایت وچ اصل واقعہ کِنّا تے راوی دی ذاتی رائے کس قدر اے۔

6- ودیعت وچ خارجی اسباب دے عمل دخل دی مقدار اُتے دھیاں دینا ضروری اے۔

7- اجیہیاں روایتاں جیہڑیاں عقلی رجھوں، عام مشاہدہ تے پکّے اصولاں دے خلاف ہوون، اوہناں ول دھیان نہ دتا جائے۔

8- کسے روایت نوں بیانن تے ایس دا مفہوم بیان کرن وچ کوئی راوی غلطی دا مرتکب نہ ہوئے۔

9- حدیثاں دی روایت نوں اہمیت موضوع تے قارئین حال دی مناسبت نال قبول کیتا جانا چاہیدا اے۔

'چن عربوں چڑھیا' وچ اکثر واقعے اوہ نیں جیہڑے دوجے سیرت نگاراں دے نیں پر لکھت دی خوبی جیہڑی دوجیاں توں وکھ کردی ایا وہ سیرت نگار نے اڈواڈ لکھاریاں دیاں لِکھتاں دے حوالے تے اقتباس وی دتے کجھ پہلوواں دا تقابل اک چنگے کھوجکار وانگ کیتا اَتے ایس تقابل دے تت وچ رائے دا اظہار وی کیتا اے۔حضور ﷺ دے تبلیغی مشن دا ذکر کردیاں حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے ساتھیاں تے حضور ﷺ دے جانثار صحابہؓ دا تقابل وی کیتا گیا اے اصحابِ رسول ﷺ دا اُچّا مقام ثابت کیتا اے۔سیرت دی ایس کتاب وچ کجھ نویں پہلو وی سامنے آئے نیں، جیویں کہ واحضور ﷺ دے مغازی دی تعداد 74 لکھی ایجد کہ گمّی ہوراں 87 لکھی اے۔اوہناں اجہے 27 غزویاں دی فہرست دتی اے جیہدے وچ حضور ﷺ نے خود شرکت فرمائی۔کتاب دیاں اہم خوبیاں وچ دتیاں خوبیاں دا شمار ہوندا اے۔

1- سیرت نگاراں دا مختصر تذکرہ شامل کرنا۔

2- عربی تے اردو سیرت نگاراں دیاں روائیتاں دا اک چنگے کھوجکار دی طرحاں تقابل کرنا۔

3- کتاب دی لکھت ویلے جلد بازی توں پرہیز کرنا۔

4- زبان دی درستگی تے سلاست دا خاص خیال رکھنا۔

5- اسماءالرجال نوں تھاں تھاں مختصر شامل کرنا۔

6- جزیات نگاری دے فن نوں سلیقے تے اختصار نال ورتنا۔

7- سوہنے بیان نال عقیدت دے پُھل کھڑانا۔

8- اپنی ذاتی کھوج نوں بلا جھجک لکھنا وغیرہ۔

مجموعی طور تے چنگی نثری سیرت دی کتاب اے جیہدے وچ حضور ﷺ دی حیاتی تے آپ ﷺ دے مشن نوں پورے خلوص نال بیان کیتا گیا۔نثر دے پڑ وچ بہترین تعمیری وادھا۔زبان تے بیان، واقعاں دی ترتیب، اوہناں دی صحت، تاریخی تواتر تے تاثر ورگیاں خوبیاں نے سیرتی ادب وچ کتاب نوں اعلیٰ مقام دوایا اے جہدی اوہ حقدار اے حضور ﷺ دی سیرت ایس انداز نال پیش کیتی جیویں حضور ﷺ دی شخصیت تے سیرت دے اڈواڈ پہلو اپنی

پوری تابنا کی نال سامنے آئے نیں۔صرف آپ ﷺ دی ذاتِ بابرکات اوہ مکمل تے اکمل ذات اے جہدی پیروی دنیا تے آخرت وچ کامیابی دی روشن دلیل اے۔ بقول حکیم الامت ڈاکٹر علامہ محمد اقبال:

ہو نہ یہ پھول تو بُلبل کا ترنم بھی نہ ہو
چمنِ دَہر میں کلیوں کا تبسّم بھی نہ ہو
یہ نہ ساقی ہوتو پھر مئے بھی نہ ہوخم بھی نہ ہو
بزمِ توحید بھی دنیا میں نہ ہو،تم بھی نہ ہو
خیمہ افلاک کا استادہ اس نام سے ہے
نبض ہستی تپش آمادہ اِسی نام سے ہے (7)

الغرض گمّی نے ایس لکھت وچ علمی، ادبی، تحقیقی تے فنّی تقاضے پورے کیتے نیں جیس پاروں ایہہ کتاب پنجابی ادب دا انمُلاّ شہکار بن گئی اے۔

حوالے

1- Shibli Nomani, Suleman Nadvi Sirat-ul-Nabi, Jild 1, Lahore: Maktaba Insaniat, 1975, P:25
2- Ghami Saleem Khan, Chin Arbon Charhaya, Lahore: Sing Mil Publications, 1993, P:25
3- Ibid, P:65
4- Ibid, P:75
5- Ibid, P:147
6- Ibid, P:164
7- Allama Iqbal, Dr, Banigh Dara, Lahore: Sheikh Ghulam Ali, 1972, P:207

PARAKH

Issue 9 **Jan. - June 2024** **Vol. 1**

Serial No. 17

Patron-in-Chief

Prof. Dr. Shagufta Naz

Editor

Prof. Dr. Mujahida Butt

Department of Punjabi

Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan

2024

ISSN P: 2518-5039, ISSN E: 3007-6110

Patron-in-Chief: Prof. Dr. Shagufta Naz (Vice Chancellor, Lahore College for Women University, Lahore)

Editor: Prof. Dr. Mujahida Butt

Sub Editor: Ms. Anila Sarwar (Ph.D Research Scholar)

Editoril Board: Dr. Faleha Zahra Kazmi (Dean Faculty of Oriental Learning), Dr. Qurat-ul-Ain (LCWU), Dr. Rehana Kausar (Chairperson Dept. of Urdu), Dr. Anjum Tahira (Dept. of Persian) Dr. Nasreen Mukhtar (Retd. Associate Prof. LCWU), Dr. Abida Hassan (Retd. Assistant Prof. LCWU)

Advisory Board: Prof. Dr. Dilshad Tiwana (Retd. Prof. Apwa College Lahore), Prof. Dr. Nabila Rehman (Chairperson Punjabi, Punjab University Lahore), Prof. Dr. Saeed Khawar Bhutta (Chairperson GCU Lahore), Ms. Beenish Fatima Sahi (Director PILAC), Dr. Naveed Shahzad (Prof. Punjabi P.U Lahore), Prof. Dr. Arshad Iqbal Arshad (Diyal Singh College Lahore), Dr. Muhammad Munir (Chairperson Sargodha University), Parveen Malik (Chairperson Punjabi Adbi Board), Dr. Jaswinder Singh (Retd. Prof. Patiala University India), Prof. Dr. Dhanwant Kaur (Prof. Patiala Uni. India), Ajayb Singh Chattha (Chairman International Punjabi Conference Canada), Dr. Margoob Hussain Tahir (Prof. Osaka University Japan), Dr. Muhammad Idrees (Chairperson Punjabi, Patiala University India)

Address: Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan.

Ph. No. 042-99203806-297 +92-334-4050347

E-mail: parakhjournal@gmail.com, drmujahida@gmail.com

Website: www.parakhlcwu.pk

Price: Rs. 500/- (in Pakistan), US$ 10 (Abroad)

ISSN P: 2518-5039
ISSN E: 3007-6110

Research Journal

BIANNUAL

PARAKH

LAHORE

No. 17

Department of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University,
Lahore-Pakistan
2024